

D İ N

➤ Azərbaycanda din	2
➤ İslam.....	3
➤ İudaizm	5
➤ Xristianlıq.....	6
➤ Azərbaycan ərazisində vaxtilə mövcud olmuş dinlər	8
➤ Azərbaycan Respublikasında dini azlıqlar.....	10
➤ Azərbaycanda tolerantlıq	13
➤ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından çıxarış	16
➤ Dini etiqad azadlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu	17
➤ Hicri-qəməri təqvimini və müsəlman ayları	24
➤ İslam dini bayramları	25
➤ Ramazan bayramı.....	25
➤ Qurban bayramı	25
➤ Mövlud bayramı	26
➤ Azərbaycanda dini abidələr	28
➤ Məscidlər	28
➤ Pirlər və ziyarətgahlar.....	33
➤ İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	39

Azərbaycanda din

Azərbaycanın tarixi inkişafının xüsusiyyətləri, coğrafi mövqeyi, əhalisinin etnik tərkibi burada müxtəlif dinlərin mövcudluğuna şərait yaratmışdır. Ayrı-ayrı dövrlərdə büt-pərəstlik, zərdüştilik, yəhudilik, xristianlıq, islam və bir çox başqa dini inanclar ölkədə bu və ya digər dərəcədə yayıla bilmiş, bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikasında müxtəlif dini konfessiyalar fəaliyyət göstərsə də islam dini üstün mövqə tutur. Əhalinin 95 faizindən çoxu islam dininə etiqad edir. Məzhəblərə gəldikdə isə azərbaycanlıların çoxu (təqribən 65 faizi) şiələrdir

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 48-ci maddəsinə əsasən hər bir şəxs vicdan azadlığı hüququna malikdir. Konstitusiyanın 18-ci maddəsinin 1-3 bəndlərində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır, bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir, insan şəxsiyyətini alçaldan, insanlıq prinsiplərinə zidd olan dinləri yaymaq və təbliğ etmək qadağandır.

"Dini etiqad azadlığı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu hər bir şəxsin dinə münasibətini müəyyənləşdirmək və ifadə etmək hüququna və həmin hüququ həyata keçirməyə təminat yaradır.

Azərbaycanın tarixi inkişafının xüsusiyyətləri, coğrafi mövqeyi, əhalisinin etnik tərkibi burada müxtəlif dinlərin mövcudluğuna şərait yaratmışdır. Ayrı-ayrı dövrlərdə büt-pərəstlik, zərdüştilik, iudaizm, xristianlıq, islam və bir çox başqa dini cərəyanlar ölkədə bu və ya digər dərəcədə yayıla bilmiş, bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərmişdir.

İslam

7-ci əsrin əvvəllərində Ərəbistan yarımadasında meydana çıxan islam tezliklə dünyanın böyük bir hissəsində yayıldı. Azərbaycanın islamlaşması da erkən islam fəthatı ilə hicrətin 18-ci ilindən (639-cu il) başlanır. Ərəblərə məğlub olan Azərbaycanın mərzbanı İsfəndiyar ibn Fərruxzad həmin il sülh müqaviləsini bağladı. Ərdəbil, Təbriz, Naxçıvan, Beyləqan, Bərdə, Şirvan, Muğan, Arran fəth edilir, ərəblər Xəzər sahili boyu Dərbəndə kimi gəlirlər. Ərəbləri şəhərin istehkamları heyran edir və onlar Dərbəndi "Bab əl-Əbvab" adlandırırlar. Tarixçi Bəlazurinin məlumatına görə, artıq xəlifə Əli ibn Əbu Talibin hakimiyyəti dövründə [656-661] Azərbaycan əhalisinin əksəriyyəti islamı qəbul etmişdi. Şimalda bu proses bir qədər uzun çəkmişdir. Ərəblər fəth etdikləri ərazilərdə əhali üzərinə vergi qoyur, sülh müqaviləsi bağlayıb yürüşlərini davam etdirir, sonra yenə geri qayıdırdılar. Yerli əhali vergiləri verməkdən imtina etdikləri halda hücumlar başlanırdı.

İslam fəthatı çox yerdə sülh yolu ilə (sülhən), bəzi yerlərdə isə silah gücünə (ənvətən) həyata keçirilirdi. Fəth edilmiş ərazilərdə bütpərəst əhaliyə islamı qəbul etmək təklif olunurdu, qəbul edənlər zəkat və xərac ödəyir və "evlərində oturdular", yəni müsəlmanların sırasında döyüşlərdə iştirak etmirdilər. Döyüşlərdə iştirak edənlərə hərbi qənimətlərdən pay düşürdü. İslamı qəbul etməyən yəhudi və xristianlar cizyə ödəyir və müsəlmanların himayəsi altında olurdular. İslamı qəbul etməkdən imtina edən bütpərəstlər və ya cizyə ödəmək istəməyən kitab əhli müsəlmanlarla döyüşməli olurdular. Sərhəd məntəqələrində ancaq müsəlmanlar yaşayırdılar. Bu məntəqələri möhkəmlətmək üçün Xilafətin müxtəlif vilayətlərindən gələn müsəlmanlar burada yerləşdirilir, islamı qəbul etməyən yerli əhali isə bir qədər kənara - "rabat" adlanan yerlərə köçürülürdü. Bu dövrdə ərəb sərkərdələrinin bağladıkları sülh müqavilələrində əhalinin canı, malı və dininin toxunulmazlığı əsas şərt kimi göstərilirdi.

Azərbaycanda islamlaşmanın birinci mərhələsi 7-ci əsrin ortalarından 8-ci əsrin əvvəllərinə qədər davam edən islam fəthatı dövrünü əhatə edir. Bu mərhələ 705-ci ildə Alban dövlətinin süqutu və alban kilsəsinin öz müstəqilliyini (avto-kefəlliyini) itirməsi ilə bitir. Akademik Z. Bünyadovun göstərdiyi kimi, bu mərhələnin sonunda islam Azərbaycanda hakim din olur, onu öz imtiyazlarını qorumaq üçün ilk növbədə və qeyd-şərtsiz yuxarı silk adamları qəbul edirlər. Yeni din tacir və sənətkarlar arasında da yayılır, çünki ərəblər tərəfindən onlara güzəştlər olunurdu. Bu mərhələdə məscidlər tikilmir, qədim məbədlər və islamlaşma nəticəsində istifadəsiz qalmış kilsələr məscidlərə çevrilir, tayfa şüurunun üstünlüyü qorunub saxlanılırdı.

İkinci mərhələ 8-ci əsrin əvvəllərindən Qərbi İranda və İraqda Büveyhilərin hakimiyyətinə qədərki dövrü əhatə edir. Azərbaycan ərazisində müstəqil Şirvanşah Məzyədilər və Sacilər dövləti yaranır. Bütpərəstlik, zərdüştilik əhəmiyyətini itirir, iudaizm mövcudluğunu qoruyub saxlayır, Alban kilsəsi müstəqilliyini bərpa edir, lakin nüfuz dairəsi zəiflədiyindən ardıcılıarı erməniləşir, ayinlər erməni dilində aparılırdı. Bu dövrdə islama mənsubluq şüuru güclənir, amma etnik köklərlə bağlılıq da qalır. Abbasilər hakimiyyətinin ilk dövründən başlanan şüubilik hərəkatı, Babək hərəkatı (816-838) buna ən parlaq misaldır. Sərhəd məntəqələrində islam təsəvvüfə təşəkkül tapır.

Üçüncü mərhələ Büveyhilərin hakimiyyəti dövrünü (935-1055) əhatə edir. Bu dövrdə Azərbaycanda mötədil şiəlik yayılmağa başlayır və Dərbəndə qədər gedib çıxır. Sünni hənəfi və şiə imami məzhəbləri aparıcı məzhəblər olurlar. Sufilik də özünə xeyli ardıcılılar tapır. Bu dövrün ən gözəl sufi abidələrindən biri Şirvandakı Pirsaat çayı üzərindəki xanəqahdır.

Dördüncü mərhələ Səlcuqilər dövrü (11-ci əsrin ortaları – 13-cü əsrin ortaları) ilə bağlıdır. Bu mərhələdə sünnilik bölgədə güclənir, şiəliyin mövqeləri zəifləyir. Şafii məzhəbi aparıcı məzhəb olur. Sufi təriqətləri geniş yayılır. Azərbaycan Atabəyləri və Şirvanşahlar islamı xristianların təzyiqindən qoruya bilirlər.

Beşinci mərhələ monqol istilaları dövrünü (13-cü əsrin 1-ci yarısı – 15-ci əsrin 2-ci yarısı) əhatə edir. Bu dövrdə sufilik geniş yayılır. Hürufilik güclənir. Onun banisi Fəzlullah Nəimi idi. Əbülhəsən Əliyyəül-Əla və şair Nəsimi hürufiliyin ən nüfuzlu nümayəndələri kimi şöhrət tapmışlar. Bu dövrdə sufi xəlvətiyyə təriqətinin ikinci piri Seyyid Yəhya Şirvani Bakuvü Xəlvəti çox məşhur olmuşdur. Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin qardaşlarından biri xəlvətiyyə şeyxi Dədə Ömər Rövşəninin ardıcılılarından idi. İbrahim bin Məhəmməd Gülşəni 15-ci əsrin 2-ci yarısında xəlvətiyyənin bir qolu kimi gülşəniyyə təriqətinin əsasını qoyur. Sonralar bir çox sufi təriqətləri, o cümlədən nəqşbəndiyyə Azərbaycana və Azərbaycan vasitəsilə Şimali Qafqaza nüfuz etmişdir.

Altıncı mərhələ Səfəvilərin (1501-1786) və 16-cı əsrdən etibarən Osmanlıların (1281-1924) hakimiyyəti dövrü ilə bağlıdır. Səfəvilər şiəliyi təbliğ edir və başlarına 12 şiə imamının şərəfinə 12 qırmızı zolağı olan əmmamə bağlayırdılar. Buna görə də onlar "qızılbaşlar" adlanırdılar. Çaldıranda Səfəvilərə qalib gələn Osmanlılar Azərbaycanda sünni hənəfi məzhəbini yayırdılar.

Azərbaycanın Rusiya imperiyasına ilhaq edilməsindən sonrakı dövr də ölkənin islamlaşmasının yeni mərhələsi sayılır. Bu mərhələnin ən səciyyəvi xüsusiyyəti hökumətin müsəlman din xadimlərini ələ almaq və özünə tabe etmək məqsədilə xristianlıqdakı kilsə strukturuna bənzər islam dini qurumu yaratmaq siyasəti ilə

bağlıdır. Rus çarının 1832-ci il noyabrın 29-da Senata göndərdiyi məktubda Zaqafqaziya müsəlmanlarının dini işlər idarəsi barədə əsasnamə hazırlanması təklif olunurdu. Lakin hazırlanmış layihələrin heç biri bəyənilmədi. 1849-cu ildə Qafqaz canişini knyaz Vorontsovun tapşırığı ilə Xarici İşlər Nazirliyinin əməkdaşı N. Xanikov "Məhəmmədi ruhanilərin təşkili barədə əsasnamə" layihəsini hazırladı. Layihə bütövlükdə bəyənilsə də, Kırım müharibəsi onun həyata keçirilməsini ləngitdi. 1864-cü ildə həmin işi davam etdirmək üçün yeni komissiya yaradıldı, yerli şiə və sünni məzhəblərinin nümayəndələri də komissiyanın tərkibinə qatıldılar. Hazırlanan təlimatlar müsəlman ruhanilərinin vəzifələrini, hüquq və imtiyazlarını, dünyəvi hakimiyyətlə münasibətlərini tənzim edirdi. 1867-ci ilə qədər hökumətdən yalnız şeyxülislam və müfti maaş aldığı halda, həmin ildən etibarən digər yüksək rütbəli müsəlman ruhaniləri də maaş almağa başladılar. "Zaqafqaziya şiə və sünni məhəmmədi ruhanilər idarəsi haqqında Əsasnamə" Dövlət şurasının təqdimatı ilə Rusiya çarı tərəfindən 1872-ci il aprelin 5-də təsdiq edildi.

İdarənin təşkilində rus pravoslav kilsəsinin quruluş prinsipi əsas götürülmüşdü. Cənubi Qafqazda 2 müsəlman inzibati orqanı - müftinin başçılığı ilə sünni ruhani idarəsi (müftilik) və şeyxülislamın sədrliyi altında şiə ruhani idarəsi (şeyxülislamlıq) yaradıldı. Tiflisdə yerləşən bu iki idarənin hər biri sədrdən, idarə heyətinin üç üzvündən, iki köməkçisi ilə birlikdə katibdən, mütərcim, mirzə və arxivariusdan ibarət idi. Hər iki idarənin tabeliyində Tiflis, İrəvan, Yelizavetpol (Gəncə) və Bakı quberniyalarının hərəsində 1 məclis olmaqla 4 məclis var idi. Sünni idarəsində 16, şiə idarəsində 20 qazi var idi. İdarələr Daxili İşlər Nazirliyinin nəzarəti altında idi və birbaşa canişin qarşısında məsuliyyət daşıyırdı. Quberniya səviyyəli ruhanilər quberniya və qəzalardakı yerli hakimiyyətlərə tabe idilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920-ci illər) yaranana qədər Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının dini işləri bu iki idarə tərəfindən tənzim edilirdi. 1918-ci il dekabrın 11-də şeyxülislam Məhəmməd Pişnamazzadə vəzifəsindən istefa verir və həmin vəzifəyə axund Ağa Əlizadə təyin edilir. Bu dövrdə islamı müasirləşdirmək meyilləri güclənir.

1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra şeyxülislamlıq təsisatı ləğv edilir, müsəlman din xadimləri təqiblərə məruz qalır, məscidlərin əksəriyyəti bağlanır. 1943-cü ildə faşizmə qarşı mübarizədə dinin imkanlarından istifadə məqsədilə Zaqafqaziya müsəlmanlarının dini qurumunun yaradılması məqsədəuyğun hesab edilir. Zaqafqaziya müsəlmanlarının I qurultayı 1944-cü il mayın 25-28-də Bakıda keçirilir və Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsi yaradılır. Axund Ağa Əlizadə şeyxülislam seçilir. O, idarənin tarixində seçilmiş ilk şeyxülislam idi, ona qədər şeyxülislamlar dövlət tərəfindən təyin edilirdilər. Bundan əlavə, 1944-cü ildən etibarən Cənubi Qafqazda müsəlmanların dini təşkilatlanmasındakı dualizm aradan qalxır. Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsi vahid mərkəz olur və şeyxülislam tərəfindən idarə olunur, müfti İdarə sədrinin müavini sayılır və sünniməzhəb müsəlmanların dini işlərini tənzim edir.

SSRİ dağıldıqdan sonra sovet məkanında mövcud olan bütün müsəlman dini təşkilatları böhrana məruz qaldığı, parçalandığı halda, Zaqafqaziya Müsəlmanları Ruhani İdarəsi öz fəaliyyət dairəsini daha da genişləndirmişdir. 1998-ci ildə Bakıda Qafqaz müsəlmanlarının 10-cu qurultayı keçirilmişdir. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin (QMİ) Gürcüstanda və Dağıstanda da nümayəndəlikləri açılmışdır.

QMİ beynəlxalq islam təşkilatları ilə əlaqəsini ardıcıl şəkildə təmin edir, qonşu müsəlman ölkələri ilə dini zəmində sıx əlaqələr yaradır. Bu gün QMİ öz səlahiyyətləri çərçivəsində Azərbaycanda islam dini icmalarına rəhbərlik edir, şəriət qayda-qanunlarının düzgün yerinə yetirilməsinə nəzarət edir. 1991-ci ildə yaradılmış Bakı İslam Universiteti ruhani kadrların yetişdirilməsi sahəsində xeyli iş görür. Bakı Dövlət Universitetinin İlahiyyat fakültəsində də 1992-ci ildən ilahiyatçı və islamşünas mütəxəssislər hazırlanır.

Ölkədə 1300 məscid, 40 kilsə, sinaqoq və digər ibadət yerləri, 500-dək pir və ziyarətgah fəaliyyət göstərir.

Hazırda Azərbaycanda pravoslavlıq rus və gürcü pravoslav kilsələri ilə təmsil olunmuşdur. Ölkədəki rus pravoslav kilsələri 2000-ci ildə təsis edilmiş Bakı və Xəzəryanı Yeparxiyasında birləşir.

Azərbaycanda həmçinin 11 molokan icması da fəaliyyət göstərir.

İudaizm

Azərbaycanda üç yəhudi icması - dağ yəhudiləri, Avropa yəhudiləri (aşkenazi) və gürcü yəhudiləri icmaları mövcuddur.

Dağ yəhudiləri hazırda ölkədəki yəhudi diasporu arasında çoxluq təşkil edir. Onların dili tat dilidir, lakin danışıqlarında çoxlu türk, fars və rus sözləri vardır.

Musa Kalankatuklu dağ yəhudilərinin Qafqaza gəlməsini e.ə. 1-ci əsrə aid edir. Başqa məlumatlara görə, onlar Şərqi Qafqaza Sasani hökmdarı I Xosrov Nuşirəvan [531-579] tərəfindən köçürülmüşlər.

Dini əqidələrinə görə, dağ yəhudiləri rəbbanilərdir. Onlar Əhdi-ətiqlə yanaşı, Talmudu və ravvin rəvayətlərini də dinin əsas mənbələri hesab edirlər.

Bakıda, Oğuzda, Qubada dağ yəhudilərinin bir neçə sinaqoqu fəaliyyət göstərir. Qubadakı Qırmızı Qəsəbə bütün postsovet məkanında dağ yəhudilərinin kompakt halda məskunlaşdıqları ən iri yaşayış məntəqəsidir. Ayin orucu günü dünyanın hər yerindən dağ yəhudiləri yaxınlarının qəbirlərini ziyarət etmək üçün buraya gəlirlər. Qəsəbədə üç sinaqoq və mikva vardır.

Azərbaycanda 19-cu əsrdən məskunlaşmağa başlamış Avropa yəhudilərinin əksəriyyəti Bakıda və Sumqayıtda yaşayırlar.

Gürcü yəhudilərinin icması sayca kiçikdir. 1997-ci ildə gürcü yəhudilərinin sinaqoqu bərpa edilmişdir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra buradakı yəhudi icmaları beynəlxalq yəhudi təşkilatları ilə əlaqələrini möhkəmlətməmiş, öz dini məktəblərini, mədəniyyət mərkəzlərini, cəmiyyətlərini, qəzetlərini yaratmışlar.

2003-cü il martın 9-da Bakıda yeni yəhudi sinaqoqu açılmışdır. Bu, Avropada ən böyük sinaqoqdur.

Xristianlıq

Azərbaycan ərazisində Xristianlıq yeni eranın ilk əsrlərində yayılmışdır. Burada ilk xristian icmalarının yaranması da bu dövrə təsadüf edir. Albaniyada xristianlığın yayılmasında bu dövr həvari (suriyapərəst) dövrü adlanır və həvarilərdən Varfolomey və Faddeyin adları ilə bağlıdır. Həvari Faddeyin şagirdlərindən olan Yelisey Aqvan diyarının Kiş adlı yerində Qafqazda ilk xristian kilsəsini inşa etmişdir.

313-cü ildə Roma imperatoru Konstantin xristianlığa etiqad üzərindən qadağanı götürdükdən sonra alban hökmdarı Urnayr xristianlığı dövlət dini elan etdi. Bu vaxtdan etibarən Azərbaycanda xristianlığın yayılmasının yunanpərəst dövrü başlanır. 4-5-ci əsrlərdə bölgədə ruhanilik və kilsə iyerarxiyası təşəkkül tapır, kilsələr tikilir, dini kitablar Suriya və yunan dillərindən tərcümə edilirdi. Sinayda aşkar edilmiş alban yazısı və alban dilində olan leksionari dünyada xristianlığın ən qədim kütləvi qiraət kitablarından sayılır.

451-ci ildə Xalkidon kilsə toplantısında Albaniya monofizitliyə üstünlük verir. 5-6-cı əsrlərdə ölkə ərazisində monofizitlərlə diofizitlər arasında mübarizə güclənir. 6-cı əsrin sonu – 7-ci əsrin əvvəllərində alban kilsəsi diofizitliyi qəbul edir.

Alban katolikosunun iqamətgahı Çoqa şəhərində yerləşirdi. 552-ci ildə iqamətgah Bərdəyə köçürülmüşdür. İslam fəthatından, xüsusilə alban dövlətinin süqutundan sonra ölkədə xristianlığın rolu zəifləmiş, alban kilsəsi isə erməni kilsəsinə tabe edilmişdir. 9-10-cu əsrlərdə Azərbaycan ərazisində müstəqil dövlətlər yarananda alban kilsəsi yenidən avtokefal kilsə statusunu bərpa etmişdir. Bu durum 19-cu əsrə kimi davam etmiş, 1836-cı ildə isə çar hökuməti Sinodun təqdimatı ilə alban kilsəsini ləğv etmiş, kilsənin bütün əmlakı Eçmiədzin katolikosluğuna verilmişdir. 20-ci əsrin 80-90-cı illərində alban kilsəsi bir daha bərpa olunur. 2003-cü ildə, Şəkidəki Kiş kilsəsinin bərpasından sonra, alban-udi xristian icması dövlət qeydiyyatından keçmişdir.

Azərbaycanda xristianlıq özünün pravoslavlıq, katoliklik və protestantlıq qolları, habelə müxtəlif sektant icmaları ilə təmsil olunmuşdur.

Pravoslavlıq Azərbaycanda 19-cu əsrin əvvəllərindən etibarən rus çarizminin bölgədə yeritdiyi "köçürmə siyasəti" nəticəsində yayılmağa başlamışdır. Bakıda ilk pravoslav kilsəsi 1815-ci ildən fəaliyyət göstərir.

Rus pravoslav kilsəsində baş vermiş parçalanmadan sonra sektant xristianların Qafqaza sürgünü başlanır. Azərbaycanda ilk rus köçkünləri 1834-cü ildə Şamaxı qəzasında Altıağac kəndini, 1838-ci ildə Lənkəran qəzasında Vel kəndini, 1842-ci ildə Yelizavetpol quberniyasında Rus Borisi, 1844-cü ildə isə Slavyanka kəndlərini salırlar. 1868-ci ildə Bakı quberniyasının ərazisində artıq 13 min sektantın yaşadığı 21 kənd var idi.

Katolisizm. Bakıda ilk Roma-katolik prixodu 19-cu əsrin 50-ci illərində çar Rusiyası tərəfindən hərbi katoliklərin Qafqaza sürgün edilməsi ilə əlaqədar olaraq yaradılmışdır. Prixod Tetri-Skarodakı (Gürcüstan) Roma-katolik hərbi prixoduna tabe idi. 1882-ci ildə Bakı prixodu müstəqilləşir. 1895-ci ildə Müqəddəs Məryəmin Bakirə Hamiləliyi adlı kilsə, 1903-cü ildə isə Bakı qəbiristanlığında Müqəddəs Xaç kilsəsi tikilir. 1909-1912-ci illərdə Bakının gözəl memarlıq abidələrindən sayılan Müqəddəs Məryəmin Bakirə Hamiləliyi yeni kilsəsi qotik üslubda inşa edilir. Sovet dövründə kilsə dağıdılmışdır. 1999-cu ildə Bakıda Roma-katolik icması yenidən bərpa olunmuş və 2001-ci ildə icma öz ibadət evini yaratmışdır.

Baptizm. İncilçi-lüteran kilsəsinin ardıcılıarı Bakıya hələ 19-cu əsrin 2-ci yarısında neft yataqlarının istismarında iştirak edən alman sənayeçiləri sırasında gəlmişlər. Onların gəlişinin bir səbəbi də 19-cu əsrin əvvəllərində Almaniya baş vermiş siyasi və dini iğtişəşlər olmuşdur. O vaxt ölkədə belə bir mövhumi şeyyə yayılmışdı ki, Qərbdə qiyamət günü yaxınlaşır, nicat ancaq Şərqdədir. Əhali, xüsusilə sektant dindarlar Rusiyaya və Qafqaza köçməklə qiyamət gününün sorğu-sualından yaxa qurtarmağa çalışırdılar. 1819-cu ilin əvvəlində Azərbaycanda 209 alman ailəsi vardı. Bakıda incilçi-lüteran icması 1870-ci ildə yaradılmışdır. 1899-cu ildə icmanın üzvləri şəhərdə öz məbədlərini - kixanı (indiki kamera və orqan musiqisi zalı) tikmişlər. Yelenendorfda (indiki Göygöl şəhəri) kixna daha əvvəl tikilmişdir. 1937-ci ildə lüteran kilsəsinin keşişləri başqa dini icmaların nümayəndələri ilə birlikdə sürgün edilmiş, güllələnmişlər. 1994-cü ildə lüteran icması Bakıda yenidən fəaliyyətə başlamışdır.

Alban-udi kilsəsi Alban-udi xristian dini icmasının qeydə alınması formal olaraq digər icmaların qeydiyyatından fərqlənməsə də, xarakter, məzmun, dini və siyasi əhəmiyyət baxımından çox əlamətdar bir hadisədir. Bu gün Udi etnosuna mənsub olan insanların sayı dünyada 10.000-ə qədərdir ki, onların 6000-i Azərbaycan ərazisində, o cümlədən 4.400-ü kompakt şəkildə Qəbələ rayonunun Nic kəndində yaşayır.

Tarixən udilər bizim eradan əvvəl IV əsrdə türk qəbilələri ilə qohumluq əlaqəsində olaraq Qarabağda, Xəzərsahili torpaqlarda yaşamış, sonralar xristianlığı qəbul etmiş və bu dini Qafqaz Albaniyasında yaymışlar. Kiş kilsəsi (Şəki rayonu, Kiş kəndi) ilk xristian kilsəsi, "xristian kilsələrinin anası" hesab olunur.

Çar Rusiyası tərəfindən Qarabağa köçürülən ermənilərin hiyləsinə uyan Rusiya çarı 1836-cı ildə fərman imzalayaraq Alban kilsəsini ləğv edir, Alban məbədləri, kilsəyə aid olan bütün avadanlıq və sənədlər erməni

apostol kilsəsinə verilir. Bu şəraitdə udilər ya qriqoryanlığı qəbul edib erməni olmalı, yaxud dinsiz, kimsəsiz "dərvişlərə" çevrilməli idilər. Lakin onlar misilsiz qəhrəmanlıq göstərüb 160 ildən çox bir dövrdə öz dininə, adət-ənənələrinə, dininə, tarixi vətəninə sadıq qalmış, erməniləşməmiş, əksinə 1836-cı ildə həyata keçirilən tarixi ədalətsizliyi həmişə aradan götürməyə çalışmışlar. Nəzəri cəhətdən çoxdan sübuta yetirilmiş tarixi faktlar Alban-udi xristian icmasının bərpası ilə artıq maddiləşmiş və ədalət, udilərin haqqı qismən də olsa bərpa edilmişdir.

Ədəbiyyat: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Bakı, 2007, səh. 153-158.

Azərbaycan ərazisində vaxtilə mövcud olmuş dinlər

Azərbaycanın tarixi inkişafının xüsusiyyətləri, coğrafi mövqeyi, əhalisinin etnik tərkibi burada müxtəlif dinlərin mövcudluğuna şərait yaratmışdır. Ayrı-ayrı dövrlərdə büt-pərəstlik, zərdüştilik, yəhudilik, xristianlıq, islam və bir çox başqa dini inanclar ölkədə bu və ya digər dərəcədə yayıla bilmiş, bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərmiş, dini həyatın özəlliyini şərtləndirmişdi.

Büt-pərəstlik

Çoxallahlıqla bağlı inancların məcmusu kimi büt-pərəstlik ibtidai dinlərin zəminində yaranmışdır. Azərbaycan əhalisinin büt-pərəstlik təsəvvürlərinin kökləri çox qədimlərə gedib çıxır və animizm, fetişizm, totemizm, şamanlıqdan tutmuş tanrıçılığa qədər müxtəlif xalq inanclarını ehtiva edir. Filoloji və etnoqrafik araşdırmalar ölkə ərazisində büt-pərəstliyin mənşəsini yaratmağa imkan verir. Arxeoloji qazıntılar Xınıslı, Dağkolanı, Çıraqlıda qədim tarixə malik iri daş bütlər, İsmayılıda antropomorf fiqurlar, Mingəçevirdə gil heykəllər aşkar etmişdir. Dədə Qorqud dastanlarında tanrıçılıq inanclarına aid nümunələr tapmaq mümkündür.

Büt-pərəstliklə bağlı ayinçilik çox vaxt sintez halında təmsil olunmuşdur, yəni inanclar bir-birindən az fərqlənmiş, biri digərindən təsirlənmiş, bir-birini tamamlayaraq bölgə əhalisinin mənəvi dəyərlər sisteminin təşəkkülündə birgə iştirak etmişdir. Qədim Azərbaycan ərazisində ölmüş əcdadların ruhlarına, qayalara və ağaclara (qayın, palıd və s.), müxtəlif təbiət hadisələrinə və səma cisimlərinə pərəstiş güclü olmuşdur. Strabon Qafqaz albanlarının Günəşə, Aya, Göyə sitayiş etdikləri barədə xəbər verir. Tanrı xan adı ilə tanınan palıd ağacına da pərəstiş edilir, at qurban kəsilirdi. Movses Kalankatvası Alban hökmdarlarının xristianlığı yaymaq üçün büt-pərəstliyə qarşı çağırışları, ağac bütləri kəsib atmaları barədə məlumat verir.

Bir çox Şərqi xalqları kimi qədim azərbaycanlılar arasında da kainatın dörd əsas ünsürdən - torpaq, hava, su və oddan ibarət olduğu barədə təsəvvürlər geniş yayılmışdı. Atəş-pərəstlik də bu təsəvvürlərlə bağlı inanclar zəminində meydana çıxmışdır. Azərbaycan ərazisində məskunlaşan əhalinin böyük bir qismi odu müqəddəsləşdirmiş, ona sitayiş etmişdir.

Odun hər cür çirkinliyi, rəzaləti yox etdiyinə, insanlara təmizlik gətirdiyinə inam bəslənmişdir. Novruz bayramı ilə günümüzədək gəlib çatan od ayin və mərasimləri Azərbaycanda atəş-pərəstliyin güclü ənənələri olduğunu göstərir.

Atəş-pərəstlərin məbədi atəşgah adlanır. Azərbaycan ərazisində Atropatenanın dini mərkəzi Qazakada, Bakı, Şamaxı, Salyan və Lənkəranda atəşgədələr olmuşdur. Suraxanıdakı atəşgah Hindistandan gələn atəş-pərəstlərə xidmət üçün 18-ci əsrdə tikilmişdir.

Qafqaz Albaniyasında atəş-pərəstlik xristianlıq tərəfindən təqibə məruz qalsa da, mövcudluğunu qoruyub saxlaya bilmişdir. İslamın Azərbaycana gəlişi ilə atəş-pərəstlik tədricən əhəmiyyətini itirmiş və aradan qalxmışdır.

Zərdüştilik

Zərdüştilik atəş-pərəstliyin içindən çıxsa da, müstəqil din kimi meydana gəlmişdir. M.Boys zərdüştiliyin Vəhy dinlərindən ən qədimi olduğunu qeyd edir. Bu dinin müqəddəs kitabı Zənd-Avestaya daxil olan Qatalar din müəllimi və peyğəmbər Zərdüştə (e.ə. VI əsr) səmədan nazil edilmişdir. Bəzi mənbələrdə göstərilir ki, Zərdüştün atası Azərbaycandan olmuşdur. Zərdüştiliyə görə, dünyada iki başlanğıc - Xeyir və Şər başlanğıcları mövcuddur və bunlar daima bir-birilə mübarizə aparır. Işıq, Xeyir və Ədalət dünyasını Hörmüzd (Ahura-Mazda), Qaranlıq, Şər və Zülm dünyasını Əhrimən (Ahura-Manyu) təcəssüm etdirir. Bu mübarizədə son təqdirdə Xeyir qalib gələcək və Hörmüzdün Şərə və Zülmətə qarşı fəal ardıcılıarı axirət səadətinə qovuşacaqlar. Axirət səadəti, günah və savab haqqında təsəvvürlər zərdüştiliyin yetkin din olduğuna dəlalət edir. Zərdüşt insanları daha ədalətli, daha təmiz olmağa, hər cür natəmizliyə qarşı mübarizə aparmağa çağırırdı.

Zərdüşti əqidələrində od mühüm yer tuturdu və buna görə zərdüştiləri çox vaxt atəş-pərəst hesab edirlər. Zərdüştilər ölmüş adamların cəsədlərini murdar hesab etdikləri üçün torpağa tapşırırmı, dağlarda hazırladıqları xüsusi yerlərdə saxlayırdılar ki, qurd-quş yesin. Yalnız bundan sonra təmizlənmiş sümüklər yığılaraq dəfn edilirdi.

Zərdüşti əqidələri e.ə. III əsrdən etibarən ehkam səciyyəsi daşımağa başlamışdır. Azərbaycan ərazisində Dərbəndə qədər zərdüştilik sasanilərin hərbi-siyasi uğurları ilə bağlı olaraq yayılmağa başlamışdır. Yeni dinin təbliği məqsədilə bu ərazilərə iranlı zərdüştilər köçürülürdü. Eyni zamanda Azərbaycanda zərdüştilik yerli xüsusiyyətlər də kəsb etmişdir. Qafqaz albanları ölənləri ilə birlikdə onların sağ ikən istifadə etdikləri bəzək əşyalarını və qab-qacaqlarını da dəfn edirdilər. O dövr azərbaycanlıları arasında ölüləri sümükləri

təmizləndikdən sonra üfqi vəziyyətdə yerləşdirilmiş iri küp qəbirlərdə dəfn etmək adəti barədə məlumat vardır. Ölüləri torpaqda, saxsı tabutlarda, yeraltı sərdabələrdə, oyuq qəbirlərdə dəfn etmə adətləri də mövcud olmuşdur.

Azərbaycan ərazisində nüfuz dairəsini genişləndirmək üçün sasanilərlə bizanslılar arasında şiddətli mübarizə getmiş, nəticədə gah zərdüştilik, gah da xristianlıq güclənmişdir. Belə bir şəraitdə bölgəyə gələn islam sürətlə və nisbətən dinc yolla yayılmaq imkanı əldə etmişdir.

Orta əsrlərdən etibarən zərdüştilik Azərbaycanın mədəni-siyasi həyat tələblərinə cavab verə bilməmiş və əhəmiyyətini büsbütün itirmişdir.

www.scwra.gov.az

(Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin saytı)

Ümumi məlumat

Azərbaycan Respublikası çoxmillətli və çoxdini bir ölkədir. Bu ölkənin milli siyasəti müxtəlif millət, etnik qrup və dini azlıqların birgə yanaşı yaşaması və dözümlülük prinsipləri əsasında müəyyənləşdirilib.

Azərbaycan Respublikasının Əsas Qanunu – Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin III bəndinə görə «Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır».

Konstitusiyanın sözügedən maddəsindən görüldüyü kimi, milli və ya dini azlığın nümayəndəsi olmasından asılı olmayaraq, Azərbaycan vətəndaşı olan hər bir kəs eyni hüquqlara malikdir. «Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununun 3-cü maddəsinə görə isə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı onun əldə edilməsi əsaslarından asılı olmayaraq, hamı üçün bərabərdir. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqları, azadlıqları və vəzifələri onların mənşəyindən, sosial və əmlak vəziyyətindən, irqi və milli mənsubiyyətindən, cinsindən, təhsilindən, dilindən, dinə münasibətindən, siyasi və başqa əqidələrindən, məşğuliyyət növündən və xarakterindən, yaşayış yerindən, həmin yerdə yaşadığı müddətdən və başqa hallardan asılı olmayaraq bərabərdir». Bununla belə, Azərbaycan Respublikasında heç bir millətin, milli və ya dini azlığın nümayəndəsinə və ya onlardan olan qrupa milli xüsusiyyətlərinə və ya dini mənsubiyyətlərinə görə başqalarından üstün olmaq kimi ideyaları aşılamaq, çox fəal təəssübkeşlik göstərmək, hətta, bu ideyaların həyata keçirilməsində fiziki təzyiqlərdən istifadə edilməsi qanunla məhdudlaşdırılır, bu sahədə sui-istifadə hallarına yol verən şəxs və ya qrup cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməklə müvafiq qanunlar çərçivəsində cəzalandırılır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin «Təqib» adlı 109-cu maddəsinə görə, «Siyasi, irqi, milli, etnik, mədəni, dini, cinsi, və ya beynəlxalq hüquq normaları ilə qadağan edilmiş digər əsaslara görə müəyyən edilmiş hər hansı bir qrupu və ya təşkilatı təqib etmə, yəni qrupa və ya təşkilata mənsub olduqlarına görə insanları əsas hüquqlardan kobudcasına məhrum etmə, bəşəriyyət əleyhinə digər cinayətlərlə əlaqədar olduqda – beş ildən on ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır».

Azərbaycan Respublikasında dini azlıqların hüquqlarının qorunması və təminatı sahəsində də müstəqillik əldə edildikdən keçən son illər ərzində dövlət çox mühüm və ciddi addımlar atmışdır. 1992-ci ildə «Dini etiqad azadlığı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu qəbul edilmiş və zaman keçdikcə şəraitə uyğun olaraq, həmin qanuna 1996 və 1997-ci illərdə müvafiq düzəlişlər edilmişdir. Bu qanuna görə, Azərbaycan Respublikasında vətəndaş hüququna malik olan «Hər bir kəs dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirir, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə əlaqədar əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququna malikdir». Azərbaycan Respublikası dövləti dini etiqad azadlığının təmin edilməsi, din-dövlət münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində də bir sıra islahatların həyata keçirilməsini məqsəduyğun hesab etdi. Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab Heydər Əliyev 21 iyun 2001-ci il tarixli 512 sayılı Fərmanı ilə Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin yaranmasını təsdiq etdi. Həmin fərmanla müəyyən edildi ki, yeni yaranmış Dövlət Komitəsinin əsas vəzifəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının dini əqidə azadlığını təmin edən 48-ci maddəsinin həyata keçirilməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılmasından, dini etiqad azadlığı ilə bağlı olan digər qanunvericilik aktlarına riayət olunmasına nəzarəti təmin etməkdən, dini qurumlarla dövlət arasında münasibətləri daha ciddi tənzimləməkdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi ölkədə dini durumda gərginlik yaranmaması, dini ayrı-seçkilik meyillərinin milli münasibətlər səviyyəsinin yüksəlməsinə yol verilməməsi, dini mərasim adı altında müxtəlif antidövlət meyilli şəxs və qrupların qarşılıqlı yaratmaq cəhdlərinin qarşısının alınması, ictimai təhlükəsizlik və sosial sabitliyin qorunması, din-dövlət münasibətlərinin normal səviyyədə tənzimlənməsi üçün mövcud dini duruma lazımi nəzarəti təşkil edir və bu yolda hər cür neqativ halların qarşısının alınması işində müvafiq beynəlxalq təşkilatları ilə əməkdaşlıq edir. 2002-ci il oktyabr ayının 10-11-də ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu tərəfindən Azərbaycan Hökumətinin dəstəyi ilə Bakıda “Demokratik cəmiyyətdə din və əqidənin rolu: terrorizm və ekstremizmə qarşı mübarizə yollarının araşdırılması” mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans keçirilmişdir. Konfransda ATƏT-ə üzv olan 55 dövlət, eləcə də beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri iştirak etmişdir. Bununla yanaşı, Dövlət Komitəsi dini məsələlərə dair müxtəlif seminar, dəyirmi masalar təşkil edir, ölkəmizdə mövcud olan dini icmaların nümayəndələri ilə mütəmadi olaraq görüşlər keçirir. Azərbaycanda yüksək tolerantlıq nümayiş etdirildiyi və

burada mövcud olan dözümlülük münasibətlərinin bir çox ölkələr üçün yaxşı nümunə ola biləcəyi dəfələrlə ölkəmizə səfər etmiş müxtəlif din xadimləri və rəsmi şəxslər tərəfindən bəyan edilmişdir. Belə ki, 2006-cı il fevral ayının 28-dən mart ayının 5-dək Azərbaycanda səfərdə olmuş BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasının Din və əqidə azadlığı üzrə Xüsusi Məruzəçisi Asma Cahangir cəmiyyətdə mövcud olan dözümlülük səviyyəsinin xoş təəssürat yaratdığını qeyd etmişdir. Səfər zamanı Xüsusi Məruzəçi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qəbul edilmiş, bir sıra rəsmi şəxslərlə görüş keçirmiş, 1 sayılı cəza çəkmə müəssisəsinə baş çəkmişdir. Xüsusi Məruzəçi Naxçıvan və Gəncəyə və Naxçıvana da səfər etmiş, Bərdədə qaçqın və məcburi köçkün düşərgəsinə baş çəkmişdir. 1999-cu ildən etibarən, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda tolerantlıq günü (16 noyabr) xüsusilə qeyd edilir. 2006-cı ildə də tolerantlıq günü ilə əlaqədar Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi Qafqaz müsəlmanları Ruhani İdarəsi, Rus Pravoslav Kilsəsinin Bakı və Xəzəryanı Yeparxiyası və yəhudi dini icması ilə birgə “Tolerantlıq örnəyi – Azərbaycan” mövzusunda dəyirmi masa təşkil etmişdir. Tədbirdə Bakıda akkreditə olunmuş səfirlilər, eləcə də beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri, ictimai və dini xadimlər və digər şəxslər iştirak etmişdir.

Ölkədə mövcud olan konfessiyalar və dini qruplar

Hazırda Azərbaycan Respublikası ərazisində 510-dan artıq dini icma qeydiyyatdan keçmişdir. Bunlardan 32-si qeyri-islam təmayüllü dini icmalardır.

Ənənəvi konfessiyalar:

Ortodoks konfessiyası

1991-ci ildə Cen Mironosets kilsəsinin (1907-ci ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyev tərəfindən inşa edilmişdir) binası Rus Pravoslav kilsəsinə verilmişdir. 2001-ci ilin may ayında Azərbaycanda səfərdə olan bütün Rusiyanın Patriarxı II Aleksii bu məbədə baş kafedral kilsə statusu vermişdir. Hazırda Bakıda 3, Gəncədə və Xaçmazda 1 rus pravoslav kilsəsi fəaliyyət göstərir.

Roma-katolik konfessiyası

1999-cu ildə Azərbaycanda katolik icması qeydiyyatdan keçmişdir. 2000-ci ildə ibadətlərin yerinə yetirilməsi üçün bu icmaya xüsusi bina alınmış və kilsəyə çevrilmişdir. 2007-ci ildə Azərbaycan Hökuməti ilə Vatikan arasındakı razılığa əsasən, Bakıda Roma Katolik kilsəsinin inşası tamamlanmışdır.

2002-ci ilin may ayında Roma katolik kilsəsinin başçısı II İohann Pavel Bakıda səfərdə olmuş və dövlət rəsmiləri, ictimaiyyət nümayəndələri ilə görüşmüşdür.

2003-cü ilin aprel ayında Rum patriarxı II Varfolomey Azərbaycanda rəsmi səfərdə olmuş, dövlət rəsmiləri, din xadimləri, müsəlman, xristian, yəhudi dini icmalarının rəhbərləri ilə görüşlər keçirmiş, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən qəbul olunmuşdur.

2003-cü ildə alban-udi dini icması dövlət qeydiyyatına alınmışdır. Şəkinin Kiş kəndində inşa edilən və Qafqazda, eləcə də bütün dünyada ən qədim məbədlərdən biri sayılan alban kilsəsi 2003-cü ildə əsaslı şəkildə bərpa olunaraq istifadəyə verilmişdir. 2006-cı ilin may ayında Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində Müqəddəs Yelisey qədim alban kilsəsinin yerində Çotari alban-udi kilsəsinin açılış mərasimi keçirilmişdir.

Protestantlıq cərəyanı

Yevangel-lüteran kilsəsi
Yevangel xristian baptist icması
7-ci gün adventistləri
“Şərqdə ulduz” xristian incil dini icması
Molokan ruhani xristianların dini icması
Alban-udi xristian dini icması

Yəhudilər

Avropa yəhudilərinin dini icması «Aşkinazi»
Dağ yəhudiləri icması-sefartlar
Gürcü yəhudiləri icması

Yəhudilər Azərbaycanda 2500 ildən artıqdır ki məskunlaşmışlar. Onlar ölkəmizdə heç vaxt dini dözümsüzlüyə və ayrı-seçkiliyə məruz qalmamışdır. Hazırda 7 yəhudi dini icması dövlət qeydiyyata alınmışdır.

Bakıda 3, Oğuzda və Qubada 1 sinaqoq fəaliyyət göstərir. 2003-cü il mart ayında Bakıda yeni yəhudi sinaqoqu istifadəyə verilmişdir.

2003-cü ilin sentyabr ayında Bakıda “Od-Avner” Xabad Lyubaviç Beynəlxalq Fondunun maliyyələşdirdiyi ilk yəhudi orta ümumtəhsil məktəbi fəaliyyətə başlamışdır.

Həmçinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 222 sayılı 5 oktyabr 2006-cı il tarixli Qərarına əsasən Quba rayonu Qırmızı qəsəbədə yerləşən 1 nömrəli məktəbə İsaak Abramoviç Xanukovun adı verilmişdir. Ölkədə mövcud olan yüksək tolerantlıq dərəcəsi və yəhudilərə qarşı heç bir arı-seçkiliyin olmadığı 2006-cı il fevral ayının 9-14-də Azərbaycana səfər etmiş Amerikanın başlıca yəhudi təşkilatları prezidentlərinin Konfransı təşkilatının nümayəndə heyəti tərəfindən də vurğulanmışdır. Nümayəndə heyətinə təşkilatın sədr müavini M.Hönlayn, Avro-Asiya yəhudi konqresinin prezidenti A.Maxkeviç və digər şəxslər daxil idi.

Qeyri-ənənəvi din və təriqətlər:

Yehova şahidləri
Nehemiya
Mədh kilsəsi
Həyatverici lütf
Beynəlxalq Krişna şüuru
Bəhai
Novoapostol kilsəsi
Yevangel xristianları icması

Azərbaycanda mövcud olan dini mərkəz və idarələr xarici ölkələrdəki müvafiq mərkəzlərlə işgüzar əlaqə saxlayır, beynəlxalq dini tədbirlərdə yaxından iştirak edirlər. Belə ki, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi ilə Beynəlxalq İslam Konfransı Təşkilatı və digər xarici müsəlman və qeyri müsəlman ölkələrinin dini təşkilatları arasında sıx əlaqələr mövcuddur. Bakıdakı Rus Pravoslav Kilsələrinin Yepiskopluğu Xəzəryanı bölgələrin xristian-pravoslav kilsələrinə rəhbərlik etməklə yanaşı, ölkədaxili və ölkəxarici dini mərkəzlərlə geniş əməkdaşlıq əlaqələrinə malikdir. Azərbaycanın yəhudi icmaları «Soxnut», «Aqudit İsrail» və «Tşuva İsrail» kimi beynəlxalq təşkilatlarla, eyni zamanda ABŞ, İngiltərə və digər dövlətlərin yəhudi icmaları ilə sıx əlaqə saxlayırlar.

Respublika ərazisində xristian və yəhudi dini tədris müəssisələri, o cümlədən pravoslav kilsələri yanında bazar günü məktəbləri, yevangel-xristian protestant icmalarının Bibliya kursları, «Həyatverici lütf» icmasının Bibliya institutu, yəhudilərin ivriti, yəhudi dini və mədəniyyətini öyrədən kursları və s. fəaliyyət göstərir. Mərkəzləri əsasən ABŞ-da, İsveçdə və Almaniya da olan dini icmalar xarici ölkədəki dini mərkəzlər ilə qanun çərçivəsində maneəsiz əməkdaşlıq edir, onlardan maddi və mənəvi, o cümlədən dini ayinlərin icrası üçün metodik yardım alaraq fəaliyyət göstəriirlər.

www.sewra.gov.az

(Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin saytı)

Azərbaycanda tolerantlıq

XX əsrin sonunu əsasən sosialist düşürgəsinin süqutu nəticəsində, dünyanın mövcud siyasi xəritəsinin dəyişməsi, habelə ictimai həyatın müxtəlif sahələri ilə bağlı bir sıra global problemlərin yaranması və gərginləşməsi ilə səciyyələndirmək olar. İqtisadi, ekoloji və demoqrafik problemlərlə yanaşı, əxlaqi-etik dəyərlərə lazımi diqqət yetirilməməsi nəticəsində mənəviyyat problemləri də kəskinləşmişdir. Bundan başqa, dünya dinləri arasında mövcud fərqlərə əsaslanan "sivilizasiyaların toqquşması" nəzəriyyəsi meydana çıxmış və öz tərəfdarlarını tapmışdır. Bəzi separatçı qruplaşmalar bir çox hallarda öz fəaliyyətlərinə bəraət qazandırmaq məqsədilə dini amildən istifadə edirlər.

Belə bir şəraitdə bəşər sivilisasiyanın müxtəlif mədəniyyətlərinin qorunması üçün dinlər və mədəniyyətlər arasında dialoqun yaranması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan tolerantlıq və dözümlülük ənənələri zəngin olan ölkə və regionların təcrübəsi nümunə ola bilər. Azərbaycan bir çox millətlərin və dini konfessiyaların dinc yanaşı yaşamasının unikal nümunəsidir.

Bu ənənənin kökləri tarixin dərinliklərinə gedib çıxır: Babil hökmdarı II Novuxodonosurun (e. ə. 586 il) Yerusəlimi zəbt etməsi nəticəsində talan olmuş İudeya çarlığından qaçan yəhudi köçkünləri Azərbaycan torpağında özlərinə sığınacaq tapmışlar. Tarixi mənbələrə əsasən, o vaxtlar Babilə 40 minə qədər əsir var idi.

Eramızın birinci yüzilliyinin ortalarında xristianlığın ilk ardıcılıqları Azərbaycana pənah gətirmiş və sonradan burada yaranan Alban aftokefal kilsəsinin əsasını qoymuşlar. İslamın Azərbaycana gəlişi ilə dini dözümlülük ənənələri daha da möhkəmlənmişdir. Müsəlman tolerantlığının əsasını Qurani-Kərimin surə və ayələri təşkil edir: "Dində məcburiyyət yoxdur". Tarixçilərin dediklərinə görə, VII-VIII əsrlərdə müsəlmanlar yəhudilik, xristianlıq və zərdüştiliyin tərəfdarlarına qarşı ehtiram və dözümlülük göstərmişlər.

Azərbaycan ərazisində yaşayan çoxsaylı etnik və dini qruplar arasında möhkəm əlaqələrin formalaşmasında onların tale ümumiliyi amili də böyük rol oynamışdır. Tarix boyu Azərbaycanda yaşayan xalqlar dəfələrlə qüdrətli dövlətlərdən asılı vəziyyətə düşmüş və yaranmış şərait onları, dünya görüşlərindəki fərqlərə baxmayaraq, yaxınlaşmağa vadar etmişdir.

Sovet İttifaqının dağılması regionda dini dözümlülük ənənələri üçün əsl sınağa çevrildi. Bu proseslərin nəticəsində keçmiş müttəfiq respublikaların xalqları müstəqilliklə yanaşı əsl dini etiqad azadlığı da əldə etdilər. Azərbaycandakı mövcud tolerantlığın əsasları üçün ən böyük təhlükəni minlərlə dinc sakinin ölümünə və bir milyondan çox soydaşımızın doğma yurdlarından didərgin düşməsinə səbəb olan erməni təcavüzü yaradırdı. Azərbaycan-Ermənistan-Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dini zəmində baş verməsə də, Ermənistanın dini lideri I Vazgen praktiki olaraq separatçı hərəkatı qızışdıran şəxslərdən biri olmuşdur.

Barışmaz erməni separatizminin ideoloqları hər imkandan istifadə edərək, Qərbə və Rusiyaya belə bir mif təlqin etməyə çalışırdılar ki, güya Azərbaycandan "islam təhlükəsi" gözlənilir. Digər tərəfdən, Azərbaycanda anti-müharibə və hətta ermənipərəst meyllərin yayılması üçün bəzi qüvvələr respublikanın müsəlman əhalisinin xristianlaşdırılmasından istifadə edirdilər. Şübhəsiz ki, belə hərəkatlar dinlərarası dialoqun möhkəmlənməsinə xidmət etmirdi. Lakin bu hadisələr respublikadakı dini konfessiyalar arasında olan münasibətlərə həlledici mənfi təsir göstərə bilmədi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra bu münasibətlər daha da yaxşılaşdı. Şübhəsiz ki, dözümlülük ruhunun qorunub saxlanılmasında müsəlman ruhanilərinin də müəyyən xidmətləri var. Müasir Azərbaycan dövlət-din münasibətləri modeli çərçivəsində bütün dini konfessiyalar qanun qarşısında bərabərdir və eyni statusa malikdir. Ölkə vətəndaşlarının əksəriyyətini təşkil edən müsəlmanların hüquqlarının təmin olunması ilə yanaşı dövlət respublikada yayılmış digər dinlərə də qayğı göstərir. Belə ki, 1920-ci ildə bağlanmış Jen Mironosets baş kilsəsinin binası 1991-ci ildə Rus Pravoslav Kilsəsinə verilmişdir. Azərbaycanda səfərdə olan Moskvanın və bütün Rusiyanın Patriarxı II Aleksiy 27 may 2001-ci il tarixdə bu məbədi müqəddəs elan etmiş və ona baş kafedral kilsə statusu vermişdir. Açıılış mərasimində sabiq prezident Heydər Əliyev, hökumət üzvləri, səfirliklərin nümayəndələri və dini icmaların başçıları iştirak etmişlər. Qeyd etmək lazımdır ki, Allah evinin bərpaasını Moskvada yaşayan azərbaycanlı iş adamı, dini mənsubiyyətinə görə müsəlman olan Aydın Qurbanov öz üzərinə götürmüşdür. Onun vəsaiti hesabına baş kafedral kilsə az bir zamanda bərpa edilərək dindarların ixtiyarına verilmişdir. Bundan başqa, 1999-2001-ci illərdə paytaxtda digər pravoslav məbədi-Müqəddəs Məryamın Miladı baş kilsəsi bərpa olunmuşdur.

Poşalı keşiş Yerji Pilyusun söyləri nəticəsində qeydiyyatdan keçən respublikanın katolik icması da hakimiyyətin qayğısından kənar qalmır. İlk iclaslar dindarların mənzillərində keçirilirdi, 2000-ci ildə isə bu məqsədlər üçün bina alınmış və o kiçik kilsəyə çevirmişdi. Katolik icmasında Vatikanın təyin etdiyi iki keşiş xidmət göstərir, ibadətlər bazar və dini bayram günləri yerinə yetirilir. Hal-hazırda respublikanın paytaxtında layihəsi Vatikan ilə razılaşdırılan katolik kilsə inşa olunur. Öz xarici görkəminə görə o, əvvəllər Bakıda olan katolik kilsəsinə bənzəyəcək.

Respublikada qədim ənənələrə malik olan yəhudi icmasının mədəni irsi də Azərbaycan hökumətinin qayğısı ilə əhatə olunur. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsində ibrani bölməsi açılmış, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Etnoqrafiya İnstitutu isə Rusiyanın yəhudi mədəniyyətinin qorunması və inkişafı fondu ilə birgə "Yəhudilər Azərbaycanda" kitabının hazırlanmasına başlamışdır.

Bundan başqa, 2001-ci ilin aprel ayında Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında "Qafqazın dağ yəhudiləri" mövzusunda beynəlxalq seminar keçirilmiş, 2000-ci ilin sonunda isə dağ yəhudiləri dini icmasının sədri Semyon İxiilov "Şöhrət" ordeni ilə təltif olunmuşdur.

1990-cı ildən respublikada "Azərbaycan-İsrail" dostluq cəmiyyəti, habelə "Soxnut" cəmiyyəti fəaliyyət göstərir. Yəhudi bayramlarında qəzetlərdə respublikanın yəhudi icmalarının tanınmış nümayəndələri ilə müsahibələr dərc olunur. Bakıda nəzəriyyəçi-fizik, Nobel mükafatı laureatı Lev Landau, respublikanın əməkdar həkimi Solomon Qusman, müharibə qəhrəmanı Albert Aqarunov və digər tanınmış yəhudi şəxsiyyətlərinin yaşadığı binalarda xatirə lövhələri qorunub saxlanılıb.

Azərbaycandakı yəhudilərə göstərilən ehtiramdan söhbət açarkən, "Krasnaya sloboda" qəsəbəsini də qeyd etmək lazımdır. Bura keçmiş sovetlər məkanında yəhudilərin yığcam yaşadığı, yeganə yerlərdən biridir (4 min nəfərə qədər). Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulmasına qədər qəsəbədə 11 sinaqoq var idi. Sovet dövründə onlardan yalnız biri fəaliyyət göstərirdi. 1996-cı ildən sonra dövlət tərəfindən daha iki sinaqoq qaytarılmışdı. 2001-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycanın hökumət nümayəndələrinin və dünyanın bir çox ölkələrindən gələn qonaqların iştirakı ilə ikimərtəbəli, altıgümbəzli sinaqoqun bərpasına həsr olunmuş təntənəli mərasim keçirilmişdi.

Azərbaycanda antisemitizmə heç vaxt yer olmayıb və indi də yoxdur. Azərbaycanın sabiq prezidenti Heydər Əliyev 15 noyabr 1998-ci il tarixdə yəhudi icmaların rəhbərləri ilə keçirilən görüşdə qeyd etmişdi: "Respublikada belə hadisələr baş vermir və biz onların yaranmasına heç vaxt imkan verməyəcəyik". Azərbaycanın dinlərarası dialoq və əməkdaşlıq sahəsində nadir təcrübəsi xaricdə yüksək qiymətləndirilmiş və tanınmışdır. Bunun bariz nümunəsi Roma-katolik Kilsəsinin sabiq başçısı II İoann Pavelin respublikaya etdiyi tarixi səfəridir (22-24 may 2002 il). Bakıda olarkən pontifik Azərbaycandakı tarixi dözümlülük ənənələrini xüsusi qeyd etmişdir. Tarixi faktıdır ki, Roma hakimiyyəti tərəfindən vaxtilə təqib olunan xristianlar məhz burada sığınacaq tapmışdılar.

Rum patriarxi I Varfolomey 2003-cü il aprelin 16-dan 18-dək Azərbaycanda rəsmi səfərdə olmuşdur. Şərqi Roma pravoslav kilsəsi başçısının səfərinin əsas məqsədi müxtəlif dinlərə etiqad edən insanların narahatçılığına səbəb olan bir çox mürəkkəb məsələlərdə qarşılıqlı anlaşma və razılığa nail olmaq, sıx münasibətlər yaratmaq, habelə dinlərarası dialoqu daha irəli aparmaqdan ibarət olmuşdur. Azərbaycana gəlişindən əvvəl patriarx üç müsəlman ölkəsinə səfər etmişdir. Onun etirafına görə, respublikamızdakı dövlət-dini konfessiyalar münasibətləri, habelə ənənəvi və qeyri-ənənəvi dini konfessiyalar arasındakı mövcud münasibətlər nümunəvidir. O demişdir: "Mən buradakı tolerantlığın səviyyəsindən məmnunam. Azərbaycanda hər kəs istədiyi dinə etiqad edir, istədiyi kimi ibadət edə bilir".

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə rəhbərliyi mütəmadi olaraq dini icmaların liderləri ilə görüşür, onların ehtiyac və problemlərinə maraq göstərir. Prezident İlham Əliyev müntəzəm olaraq ölkənin xristian və yəhudi icmalarını əsas dini bayramlar münasibətilə təbrik edir. Belə ki, milad bayramı ilə əlaqədar dövlət başçısının Azərbaycandakı pravoslav icmasına 2004-cü ilin yanvar ayında ünvanladığı müraciətdə qeyd olunur ki, tarixən respublikada formalaşmış tolerantlıq və dözümlülük Azərbaycan cəmiyyətini səciyyələndirən gözəl bir ənənəyə çevrilmişdir.

Sənəddə deyilir: "Xeyrin şər üzərində qələbə çalmasını və azadlıq ideyalarını təcəssüm edən bu bayram hər il dünyanın bütün xristianları tərəfindən böyük təntənə ilə qeyd olunur. Azərbaycanın iki yüzillik tarixə malik olan pravoslav icması da, özünün dini dəyərlərinə sədaqət nümayiş etdirərək, milad bayramı günlərində, insanlar arasında olan səmimiyyət və dostluğun artmasına yönəldilmiş xüsusi mərasimlər təşkil edir, bayramın layiqli qeyd olunması üçün, müxtəlif tədbirlər keçirir".

Azərbaycanda tolerantlığın formalaşmasında dini liderlərin konstruktiv mövqeyi də böyük rol oynayır. Bu baxımdan 26 noyabr 2003-cü il tarixdə Moskva şəhərində keçirilən cənubi Qafqaz ölkələri və Rusiyanın dini liderlərinin görüşünü müsbət qiymətləndirmək olar. Adı çəkilən tarixi görüş müvafiq sənədin qəbulu ilə yekunlaşmışdır. Bu sənəddə qeyd edilmişdir ki, Qafqaz xalqları arasında inamın bərpa olunması üçün "milli azlıqları ictimai həyatın bütün sahələrinə inteqrasiya etmək, onların dini əqidə azadlığını təmin etmək, öz mədəniyyət və dillərinin inkişaf etməsinə imkan vermək lazımdır".

Azərbaycanda dinlərarası dialoqun inkişafı sahəsində sabiq Roma Papası II İoann Pavelin respublikamızın dini xadimlərindən ibarət nümayəndə heyəti ilə keçirdiyi görüş əlamətdar hadisə olmuşdur. Tərkibə Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Allahşükür Paşazadə, Bakı və Xəzəryanı Rus pravoslav kilsəsinin yepiskopu

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin
PREZİDENT KİTABXANASI

Aleksandr, habelə dağ yəhudiləri dini icmasının sədri Semyon İxiilov daxil edilmişdi. 18 noyabr 2004-cü il tarixdə Vatikanda keçirilən görüşdə pontifik Azərbaycandakı dini konfessiyalar arasında mövcud olan münasibətləri yüksək qiymətləndirmiş və Qafqazda davam edən qanlı münaqişələr ilə əlaqədar öz təəssüfünü bildirmişdi. O bəyan etmişdi: "Heç kimə ixtiyar verilməyib ki, dinləri dözümsüzlük aləti, təcavüz, zorakılıq və qətlər üçün vasitə kimi təqdim etsin və ya onlardan istifadə etsin. Əksinə, dinlərin dostluğu və qarşılıqlı ehtiramı əsl tərəqqi və sülhün zəngin mənbəyini təşkil edir".

www.scwra.gov.az

(Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin saytı)

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından çıxarış

Maddə 18. Din və dövlət

- I. Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir.
- II. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır.
- III. Dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır.

Dini etiqad azadlığı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Bu Qanun Azərbaycan Respublikasında dini etiqad azadlığının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə müvafiq surətdə həyata keçirilməsi üçün təminatlar yaradır, dini qurumların statusunu, hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirir, dini qurumların fəaliyyəti ilə bağlı yaranan münasibətləri tənzimləyir.

İ f ə s i l

ÜMUMİ MÜDDƏALAR

Maddə 1. Dini etiqad azadlığı

Hər kəsin hər hansı dinə təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.

Şəxsin dini etiqadını ifadə etməsinə, ibadətlərdə, dini ayin və mərasimlərdə iştirak etməsinə və ya dini öyrənməsinə hər hansı maneə törədilə bilməz. Heç kəs öz dini etiqadını ifadə etməyə (nümayiş etdirməyə), dini mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur edilə bilməz. Dini etiqadın və dini həyat tərzinin zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq ediləcəyi ilə hədələməklə, habelə irqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik yaratmaq məqsədi ilə təbliğinə yol verilmir. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır.

Dini etiqad azadlığı yalnız qanunda nəzərdə tutulan və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan hallarda ictimai təhlükəsizlik mənafeləri üçün, ictimai qaydanın təmin edilməsi, sağlamlığın və ya mənəviyyatın və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunması üçün məhdudlaşdırıla bilər.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər tərəfindən dini təbliğat aparılması qadağandır.

Validənlər və ya onları əvəz edən şəxslər, qarşılıqlı razılıq əsasında, uşaqlarını özlərinin dini əqidəsinə və dinə münasibətinə müvafiq olaraq tərbiyə edə bilərlər.

Maddə 2. Dini etiqad azadlığı haqqında qanunvericilik

Dini etiqad azadlığı haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən, bu Qanundan və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarından ibarətdir.

Maddə 3. Dini etiqad azadlığı haqqında Qanunun Vəzifələri

Bu Qanun:

Azərbaycan Respublikasında hər bir şəxsin dinə öz münasibətini müəyyənləşdirmək və ifadə etmək hüququna və həmin hüququ həyata keçirməyə təminat yaradır;

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə və Azərbaycan Respublikasının qəbul etdiyi beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq surətdə sosial ədaləti, bərabərliyi, vətəndaşların dinə münasibətindən asılı olmayaraq onların hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin müdafiəsini təmin edir;

dini qurumlara münasibətdə dövlətin vəzifələrini müəyyənləşdirir;

dini qurumların dövlət və cəmiyyət qarşısında vəzifələrini müəyyən edir;

adamların dünyagörüşündən və dini əqidəsindən asılı olmayaraq milli əxlaqın və humanizmin təzahürü, vətəndaşların əmin-amanlığı və əməkdaşlığı üçün əlverişli şəraiti himayə edir;

dini qurumların fəaliyyəti ilə əlaqədar münasibətləri nizama salır.

Maddə 4. Dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq şəxslərin hüquq bərabərliyi

Hər kəs dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir. Şəxsin dini mənsubiyyətinin rəsmi sənədlərdə göstərilməsinə yalnız onun arzusu ilə yol verilir.

Öz dini əqidəsinə görə heç kəs qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrin icrasından imtina edə və ya boyun qaçıra bilməz. Bir vəzifənin icrasının dini əqidəyə görə digər vəzifənin icrası ilə əvəz edilməsinə yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda yol verilir.

Maddə 5. Dövlət və dini qurumlar

Azərbaycan Respublikasında din və dini qurumlar dövlətdən ayrılır.

Dövlət ona aid olan hər hansı işin yerinə yetirilməsini dini qurumlara tapşırır və onların fəaliyyətinə qarışır.

Bütün dinlər və dini qurumlar qanun qarşısında bərabərdir. Heç bir din (dini cərəyan) və dini qurum barəsində digərlərinə nisbətən hər hansı üstünlük və ya məhdudiyət müəyyən edilə bilməz.

Dini qurumlar ictimai həyatda iştirak etmək, habelə ictimai birliklərlə yanaşı kütləvi məlumat vasitələrindən istifadə etmək hüququna malikdirlər.

Dini qurumlar siyasi partiyaların fəaliyyətində iştirak etmir və onlara maliyyə yardımı göstərmirlər.

Din xadimləri dövlət orqanlarına seçildikdə və ya təyin olunduqda onların din xadimi kimi fəaliyyəti həmin vəzifədə olduqları müddətdə dayandırılır.

Din xadimləri dövlət orqanlarına seçildikdə və ya təyin olunduqda onların din xadimi kimi fəaliyyəti həmin vəzifədə olduqları müddətdə dayandırılır.

Dini qurumlar cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasının və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması məqsədi ilə onlar üçün müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş tədbirləri yerinə yetirməlidirlər.

Maddə 6. Dinin məktəblə münasibəti

Azərbaycan Respublikasında dövlət təhsil sistemi dindən ayrılır.

Dinşünaslıq, dini-idraki, dini-fəlsəfi fənlər, müqəddəs dini kitabların əsasları ilə tanışlıq dövlət təhsil müəssisələrinin tədris proqramına daxil edilə bilər.

Vətəndaşlar istədikləri dildə fərdi qaydada və ya başqaları ilə birlikdə ilahiyyəti öyrənə və dini təhsil ala bilərlər.

Dini qurumlar öz nizamnamələrinə (əsasnamələrinə) uyğun olaraq qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada gənclərin və yaşlıların dini təhsili üçün tədris müəssisələri yaratmaqla müəyyən olunmuş formada təlim-tərbiyə prosesini həyata keçirə bilərlər.

İ f ə s i l

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DİNİ QURUMLAR

Maddə 7. Dini qurumlar

Dini icmalar, idarələr və mərkəz, dini qardaşlıqlar, dini tədris müəssisələri, onların birlikləri dini qurumlardır. Dini qurumlar öz mərkəzi (idarələri) ilə təmsil olunurlar.

Dini qurumlar yetkinlik yaşına çatmış şəxslərin dini etiqad azadlığı hüququnun birgə həyata keçirilməsi, həmçinin dini etiqadı və dini yaymaq üçün yaradılmış könüllü təşkilatlardır.

Dini qurumlar bu Qanuna və təsdiq olunmuş nizamnamələrinə (əsasnamələrinə) müvafiq surətdə fəaliyyət göstərirlər.

Maddə 8. Dini icma

Dini icma dinə birlikdə ibadət və digər dini tələbatı ödəmək məqsədilə könüllülük əsasında birləşmiş dindar şəxslərin yerli dini qurumudur.

Azərbaycan Respublikasında təşkilat məsələlərində islam dini icmaları Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinə tabedirlər, qeyri-müsəlman dini icmalarının Azərbaycan Respublikasında və xaricdə fəaliyyət göstərən dini mərkəzlərə (idarələrə) tabe olmaq və tabeliyini dəyişdirmək hüququ vardır.

İslam dininə aid ibadət yerlərinə rəhbərlik edən din xadimləri müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verilməklə Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi tərəfindən təyin edilir.

Maddə 9. Dini mərkəzlər və idarələr

Azərbaycan Respublikasında islam dini qurumları öz tarixi islam dini mərkəzində — Qafqaz Müsəlmanları İdarəsində birləşirlər.

Təşkilati mərkəzlərin xaricdə olan qeyri-islam dini qurumları öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd olmayan hallarda həmin mərkəzlərin nizamnamələrini rəhbər tuta bilərlər.

Dövlətin dini mərkəzlə və idarələrlə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarda olan dini mərkəzlərlə və idarələrlə qanunla tənzimlənməyən münasibətləri onların öz aralarında və dövlət orqanları ilə razılışmalara müvafiq surətdə nizamlanır.

Dini mərkəz və idarələr öz nizamnamələrində (əsasnamələrində) nəzərdə tutulmuş qaydada ibadətgahlar, ziyarətgahlar, dini tədris müəssisələri və dini qardaşlıqlar yarada bilərlər.

Maddə 10. Dini-tədris müəssisələri

Din xadimləri və dini ixtisaslar üzrə digər kadrlar hazırlanması üçün dini tədris müəssisələri yalnız dini mərkəz və idarələr yarada bilərlər. Dini mərkəz və idarələr birdən çox ali dini tədris müəssisəsi yarada bilməz. Dini tədris müəssisələri ilə dini mərkəz və ya idarələr arasında münasibətlər təsis sənədləri ilə müəyyən edilir.

Dini tədris müəssisələri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən verilən xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında fəaliyyət göstərilir.

Dini tədris müəssisələrinə təhsil alanlar dövlət tədris müəssisələrində təhsil alanlar üçün müəyyən olunmuş hüquq və güzəştlərdən istifadə edirlər.

Maddə 11. Dini qurumların nizamnamələri (əsasnamələri)

Dini qurumun hüquq qabiliyyətini mülki qanunvericiliyə müvafiq surətdə müəyyən edən nizamnaməsi (əsasnaməsi) olur.

Dini qurumun nizamnaməsi (əsasnaməsi) dindar şəxslərin ümumi yığıncağında və ya dini qurultaylarda, konfranslarda qəbul olunur.

Dini qurumun nizamnaməsində (əsasnaməsində) aşağıdakılar göstərilməlidir:

- 1) adı, növü, dini mənsubiyyəti və yeri;
- 2) dini qurumun dini birliyin təşkilat quruluşunda yeri;
- 3) dini qurumun məqsəd və vəzifələri, habelə fəaliyyətinin əsas formaları;
- 4) dini qurumun strukturu, idarəetmə orqanları və onların təşkili qaydası, habelə həmin orqanların səlahiyyətləri;
- 5) dini qurumun əmlak əziyyəti;
- 6) dini qurumun müəssisələr, kütləvi informasiya vasitələri, digər dini qurumlar, tədris müəssisələri təsis etmək hüquqları;
- 7) dini qurumun nizamnaməsinə (əsasnaməsinə) dəyişikliklər və əlavələr etmək qaydası;
- 8) dini qurumun ləğvi qaydası;
- 9) dini qurumun fəaliyyətinə xitam verildikdə əmlak məsələlərinin və başqa məsələlərin həlli qaydası.

Dini qurumun adı onun hansı dinə mənsub olduğunu özündə əks etdirməlidir.

Nizamnamədə (əsasnamədə) həmin dini qurumun fəaliyyətinin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar digər məsələlər də əhatə oluna bilər.

Dini qurumun dini etiqad fəaliyyətini müəyyən edən, digər daxili məsələlərini həll edən sənədlər dövlət orqanlarında qeydə alınmalı deyildir.

Dini qurum dövlət qeydiyyatına alındığı andan hüquqi şəxsdir.

Dini qurumun nizamnaməsi (əsasnaməsi) öz dini mərkəzinin (idarəsinin) nizamnaməsinə uyğun olmalıdır.

Maddə 12. Dini qurumların dövlət qeydiyyatına alınması

Bütün dini qurumlar yalnız müvafiq icra hakimiyyəti orqanında dövlət qeydiyyatına alındıqdan və dini qurumların dövlət reyestrinə daxil edildikdən sonra fəaliyyət göstərə bilərlər. Dini qurum yalnız dövlət qeydiyyatına alınması üçün təqdim olunmuş məlumatda göstərilən hüquqi ünvanda fəaliyyət göstərə bilər.

Dini icmanın dövlət qeydiyyatına alınması üçün onu yaratmış azı on nəfər yetkin yaşlı şəxs icmanın təsis protokolu və nizamnaməsi (əsasnaməsi) əlavə olunmuş ərizə ilə dini mərkəzə və ya idarəyə müraciət edir. Ərizəyə habelə vətəndaşlığı, yaşayış yeri və doğum tarixi göstərilməklə dini icmanı təsis edən şəxslərin siyahısı, şəxsiyyətlərini təsdiq edən sənədlərin surəti, dini təlimin əsasları, o cümlədən həmin dinin və icmanın yaranması tarixi, onun fəaliyyətinin forma və metodları, ənənələri, ailəyə, nikaha və təhsilə münasibət, həmin icmanın üzvlərinin hüquq və vəzifələrinə qoyulan məhdudiyyətlər barədə məlumatlar, habelə "Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş digər sənədlər əlavə edilir. Dini mərkəz və ya idarə 15 gün ərzində həmin sənədləri öz təqdimatı ilə birlikdə dini işlər üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına göndərir.

Dini mərkəzin, dini idarələrin, dini tədris müəssisələrinin, dini qardaşlıqların dövlət qeydiyyatına alınması üçün dini işlər üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təsis sənədi və nizamnamə (əsasnamə) təqdim edilir.

Dini işlər üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı 15 gün ərzində həmin sənədləri öz rəyi ilə birlikdə hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı orqanına göndərir.

Dövlət qeydiyyatına alınmış dini qurum onun dövlət qeydiyyatına alınması üçün tələb olunan məlumatlarda və ya sənədlərdə hər hansı dəyişiklik olduqda, bu barədə 20 gün müddətində müvafiq icra hakimiyyəti orqanına məlumat verməli və müvafiq dəyişikliyi təsdiq edən sənədləri təqdim etməlidir.

Bu Qanunun 1-ci maddəsinin üçüncü hissəsi nəzərə alınmaqla, dini qurumun dövlət qeydiyyatına alınmasından aşağıdakı hallarda imtina edilə bilər:

- 1) dini qurumun fəaliyyəti və ya qarşısına qoyduğu məqsədlər, yaxud təbliğ etdiyi dini təlimin mahiyyəti və əsas prinsipləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına zidd olduqda;
- 2) yaradılan qurum dini qurum qismində tanınmadıqda;
- 3) təqdim olunmuş nizamnamə (əsasnamə) və digər sənədlər Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tələblərinə zidd olduqda və ya onlarda əks olunmuş məlumatlar yanlış olduqda.

Dövlət qeydiyyatına alınmasından imtina barədə dini quruma imtinaya əsas olmuş qanunvericiliyin müddəaları göstərilməklə məlumat verilir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş əsaslardan başqa hər hansı digər əsasa görə dini qurumun dövlət qeydiyyatına alınmasından imtinaya yol verilmir.

Maddə 12-1. Dini qurumun ləğv edilməsi

Dini qurumlar aşağıdakı hallarda ləğv edilə bilər:

- 1) təsisçilərin və ya nizamnamə (əsasnamə) ilə buna vəkil edilmiş orqanın qərarı ilə;
- 2) müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müraciəti əsasında məhkəmənin qərarı ilə.

Bu Qanunun 1-ci maddəsinin üçüncü hissəsi nəzərə alınmaqla, dini qurum məhkəmə qaydasında aşağıdakı əsaslarla ləğv edilə bilər:

- 1) dini qurum tərəfindən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, bu Qanunun və digər qanunların pozulması, yaxud həmin qurumun yaranma məqsədlərinə zidd olan fəaliyyətin həyata keçirilməsi;
- 2) dini etiqadın və dini həyat tərzinin zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq ediləcəyi ilə hədələməklə, habelə irqi, milli, dini, sosial ədavət və ya düşmənçilik yaratmaq məqsədi ilə təbliğ edilməsi, dini etiqadı ifadə etməyə (nümayiş etdirməyə), dini mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur etmə, insan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinin (dini cərəyanın) yayılması və təbliğ edilməsi;
- 3) ictimai təhlükəsizliyin və ya ictimai qaydanın pozulması;
- 4) terrorçuluğa, terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə, təxribata və ya zorakı cinayət əməllərinə yönəlmiş hərəkətlərin edilməsi;
- 5) dünyəvi təhsil alınmasına mane olma;
- 6) dini qurumun üzvlərinin və digər şəxslərin dini qurumun xeyrinə öz əmlakından imtina edilməsinə təhrik və ya məcbur etmə;
- 7) zor tətbiq etməklə və ya digər qanunsuz əməllərlə şəxsin dini qurumdan çıxmasına mane olma;
- 8) şəxsləri qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrin icrasından imtina edilməsinə və digər qanunsuz hərəkətlərin edilməsinə təhrik etmə;
- 9) dövlət qeydiyyatına alınması üçün tələb olunan məlumatlarda və ya sənədlərdə edilmiş dəyişikliklər barədə məlumatın müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təqdim edilməsi tələbinə təkrarən əməl olunmaması.

Maddə 13. (Çıxarılıb)

Maddə 14. (Çıxarılıb)

Maddə 15. (Çıxarılıb)

III fəsil

DİNİ QURUMLARIN ƏMLAK VƏZİYYƏTİ

Maddə 16. Dövlətin, ictimai təşkilatların və ya vətəndaşların mülkiyyəti olan əmlakdan istifadə

Dini qurumlar dövlət təşkilatlarının, ictimai təşkilatların və ya vətəndaşların müqavilə əsasında onlara verdikləri binalardan və əmlakdan öz ehtiyacları üçün istifadə hüququna malikdirlər.

Yerli icra hakimiyyəti orqanları və dövlət idarələri dövlətin mülkiyyətində olan dini təyinatlı binaları və digər əmlakı dini qurumların əvəzsiz istifadəsinə verə bilərlər.

Dini qurumlar dini təyinatlı binaların yerləşdikləri ərazi ilə birlikdə onlara, verilməsində üstünlük hüququna malikdirlər.

Dinə mənsub binaların və əmlakın dini qurumlara verilməsi barədə qərarlar müvafiq vəsatətin alındığı gündən etibarən ən gec bir ay müddətində qəbul edilir və bu barədə müraciət edənə yazılı şəkildə məlumat verilir.

Diki qurumlar Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsində və digər qanunvericilik aktlarında müəyyən edilmiş qayda ilə torpaq götürür və ondan istifadə edirlər.

Maddə 17. Tarix və mədəniyyət abidələri olan əmlakın verilməsi və ondan istifadə

Tarix və mədəniyyət abidələri olan tikililər və əşyalar dini qurumlara qanunvericiliyə müvafiq qaydada verilər və onlar tərəfindən istifadə oluna bilər.

Maddə 18. Dini qurumların mülkiyyəti

Binalar, dini əşyalar, istehsal, sosial və xeyriyyə təyinatlı obyektlər, pul vəsaiti və dini qurumların fəaliyyətini təmin etmək üçün zəruri olan başqa əmlak onların mülkiyyətində ola bilər.

Dini qurumlar özlərinin vəsaiti hesabına əldə etdikləri və ya yaratdıqları, vətəndaşlar, təşkilatlar tərəfindən ianə edilmiş və ya dövlət tərəfindən verilmiş, eləcə də qanunla nəzərdə tutulmuş başqa əsaslarla əldə edilmiş əmlak üzərində mülkiyyət hüququna malikdirlər.

Xaricdə olan əmlak da dini qurumların mülkiyyətində ola bilər.

Dini qurumlar könüllü ianələr üçün müraciət edə, habelə bu ianələri qəbul edə bilərlər.

Dini qurumların mülkiyyət hüququ qanunla qorunur.

Maddə 19. Dini qurumların istehsal və təsərrüfat fəaliyyəti

Diki qurumlar qanunvericiliyə və öz nizamnamələrinə (əsasnamələrinə) müvafiq surətdə hüquqi şəxs statuslu nəşriyyat, poliqrafiya, istehsal, bərpa-tikinti müəssisələri, yetimxanalar, internatlar, xəstəxanalar və sair təsis edə bilərlər.

Maddə 20. Fəaliyyətinə xitam verilmiş dini qurumların əmlakı barəsində sərəncam

Dövlət təşkilatının, ictimai təşkilatların və ya ayrı-ayrı vətəndaşların dini qurumların istifadəsinə verdikləri vəqf olmayan əmlak onların fəaliyyətinə xitam verildikdən sonra əvvəlki sahibinə qaytarılır.

Dini qurumun fəaliyyətinə xitam verildikdə, mülkiyyətində olmuş əmlak barəsində onun nizamnaməsinə (əsasnaməsinə) və qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq surətdə sərəncam verilir.

Dini qurumlara məxsus ayin təyinatlı əmlakdan kreditorların iddiaları üzrə haqq tutula bilməz.

Hüquqi varis olmadıqda, əmlak dövlət mülkiyyətinə keçir.

IV f ə s i l

**DİNİ ETİQAD AZADLIĞI İLƏ ƏLAQƏDAR VƏTƏNDAŞLARIN VƏ DİNİ QURUMLARIN
HÜQUQLARI**

Maddə 21. Dini ayinlər və mərasimlər

Dini qurumlar ibadətlər və dini yığıncaqlar üçün onlara münasib yerlərə, habelə bu və ya digər dində müqəddəs sayılan ziyarətgahlara himayədarlıq edib, onları saxlamaq və onlardan istifadə etmək hüququna malikdirlər.

Bu Qanunun 1-ci maddəsinin tələbləri nəzərə alınmaqla ibadətlər, dini ayinlər və mərasimlər ibadətqahlarda və onlara məxsus ərazidə, ziyarətgahlarda, qəbristanlıqlarda, dini qurumların idarələrində, vətəndaşların mənzillərində və evlərində maneəsiz keçirilir.

İslam dininə aid ayin və mərasimlərin aparılması yalnız Azərbaycan Respublikasında təhsil almış Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Qoşun hissələrinin komandanlığı (müstəsna hallardan başqa) hərbi qulluqçuların boş vaxtlarında ibadət etmələrinə və dini ayinləri yerinə yetirmələrinə mane ola bilməz. Əsgəri bölmələrdə hərbi rəhbərliyin razılığı ilə ruhanilərin fəaliyyətinə yol verilir.

Xəstəxanalarda, hospitallarda, qocalar və əlillər evlərində, yataqxanalarda, ibtidai həbs yerlərində ibadətlər və dini ayinlər orada olan şəxslərin xahişi ilə keçirilir. Həmin idarələrin müdiriyyəti ruhanilərin dövət olunmasına yardım göstərir, ibadətin, ayinin və ya mərasimin keçirilməsi vaxtının və başqa şərtlərinin

müəyyənləşdirilməsində iştirak edir. Digər hallarda açıq ibadətlər, dini ayinlər və mərasimlər yığıncaq, mitinq, nümayiş və yürüşlərin keçirilməsi üçün müəyyən edilmiş qaydada icra olunur.

Dini qurumlar xəstəxanalarda, hospitallarda, qocalar və əlillər evlərində, yataqxanalarda, cəzaçəkmə müəssisələrində olan vətəndaşlara ibadətlər keçirilməsi üzrə təkliflərlə müraciət etmək hüququna malikdirlər.

Maddə 22. Dini ədəbiyyat və dini təyinatlı əşyalar

Vətəndaşlar və dini qurumlar istədikləri dildə dini ədəbiyyat, eləcə də dini təyinatlı başqa əşya və materiallar əldə edə və bunlardan istifadə edə bilərlər.

Dini qurumlar, dini qurum olmayan digər hüquqi şəxslər və fiziki şəxslər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı ilə dini təyinatlı ədəbiyyatı, əşyaları və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarını istehsal, idxal, ixrac edə, habelə sərbəst yaya bilərlər.

Dini təyinatlı ədəbiyyatın, əşyaların və dini məzmunlu başqa məlumat materiallarının satışı yalnız müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı ilə yaradılmış ixtisaslaşdırılmış satış məntəqələri vasitəsilə həyata keçirilir.

Maddə 23. Dini qurumların xeyriyyə və mədəni-maarif fəaliyyəti

Dini qurumlar həm müstəqil, həm də ictimai fondlar vasitəsi ilə və ya digər formada mədəni-maarif fəaliyyəti göstərirlər.

Maddə 24. Dindarların və dini qurumların beynəlxalq əlaqələri və ünsiyyəti

Vətəndaşlar və dini qurumlar tək və ya qrup halında beynəlxalq dini tədbirlərdə, xaricdə keçirilən dini mərasimlərdə iştirak edə, ziyarətlərə gedə bilərlər.

Vətəndaşların dini tədris müəssisələrində təhsil almaq üçün xaricə göndərilməsi, qəbulu və din xadimlərinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı ilə dini mərkəz və ya dini idarələr tərəfindən həyata keçirilir.

V f ə s i l

DİNİ QURUMLARDA VƏ ONLARIN MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ ƏMƏK FƏALİYYƏTİ

Maddə 25. Dini qurumlarda əmək-hüquq münasibətləri

Dini qurumlarda əmək şərtləri dini qurumla işçi arasında: saziş üzrə müəyyən edilir və yazılı şəkildə bağlanan əmək müqaviləsində göstərilir.

Dini qurum müəyyən edilmiş qaydada əmək müqaviləsini, ruhanilərin əmək haqqı şərtlərini müəyyən edən sənədləri qeydə alır.

Əmək müqaviləsi üzrə dini qurumda işləyən vətəndaşlar həmkarlar ittifaqının üzvü ola bilərlər.

Maddə 26. Dini qurumlarda işləyən vətəndaşların əmək hüququ

Dini qurumlarda əmək müqaviləsi üzrə işləyən vətəndaşlara əmək qanunvericiliyinin tələbləri istisnasız tətbiq olunur.

Maddə 27. Dini qurumlarda işləyən vətəndaşların sosial təminatı və sosial sığortası

Dini qurumlar, onların idarə və müəssisələri Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna müəyyən edilən qaydada və məbləğdə ayırmalar verirlər.

Dini qurumlarda işləyən bütün vətəndaşlara pensiya qanunvericiliyə müvafiq olaraq ümumi əsaslarla təyin edilir.

V I f ə s i l

DÖVLƏT ORQANLARI VƏ DİNİ QURUMLAR

Maddə 28. Dini etiqad azadlığı haqqında qanunvericilik üzərində nəzarət

Azərbaycan Respublikasının dini etiqad azadlığı haqqında qanunvericiliyinin icrası üzərində nəzarət qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq surətdə həyata keçirilir.

Maddə 29. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı

Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı:

- dini qurumların xahişi üzrə dövlət orqanları ilə razılaşmalar əldə edilməsində və dövlət orqanları tərəfindən həlli tələb olunan məsələlərdə onlara lazımi yardım göstərir;
- müxtəlif dini etiqadların dini qurumları arasında qarşılıqlı anlaşmanın və bir-birinə dözümlü və hörmətini möhkəmlənməsinə kömək edir;
- dini qurumların bu Qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada nizamnamələrinin (əsasnamələrinin) qeydə alınmasını, habelə onlara dəyişiklik və əlavələr edilməsini həyata keçirir;
- xarici dövlətlərin müvafiq orqanları ilə əlaqə saxlayır;
- Azərbaycan Respublikasında dini qurumlar, dini etiqad azadlığı haqqında qanunvericiliyin icrası üzrə məlumat bankı yaradır;
- dini təşkilatların beynəlxalq dini hərəkatlarla, forumlarla, beynəlxalq dini mərkəzlərlə və xarici dini qurumlarla işgüzar əlaqələrdə iştirakına kömək edir;
- dini qurumların nümayəndələrinin və müvafiq mütəxəssislərin iştirakı ilə dinşünaslıq ekspertizası aparılmasını təmin edir.
- dinşünaslıq ekspertizasının aparılmasını təmin edir, bu işə dini qurumların nümayəndələrini və müvafiq mütəxəssislərini cəlb edir;
- dini ibadət yerinin tikintisinin və mövcud dini ibadət yerinin yenidən qurulmasının məqsədəuyğunluğu barədə rəy verir;
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə birlikdə dini tədris müəssisələrinin proqramlarını təhlil və təsdiq edir, dini tədris keyfiyyətinin müəyyən edilməsi üçün rəy verir.

Maddə 30. Dini etiqad azadlığı haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə məsuliyyət

Dini etiqad azadlığı haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə vəzifəli şəxslər, digər fiziki və hüquqi şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Maddə 31. Beynəlxalq müqavilələr

Azərbaycan Respublikasının iştirak etdiyi beynəlxalq müqavilədə dini etiqad azadlığı haqqında daxili qanunvericilikdə olduğundan fərqli qaydalar olduqda, beynəlxalq müqavilənin qaydaları tətbiq olunur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

*Bakı şəhəri, 20 avqust 1992-ci il.
№ 281.*

7 iyun 1996-cı il tarixli, 5 noyabr 1996-cı il tarixli, 27 dekabr 1996-cı il tarixli, 10 oktyabr 1997-ci il tarixli, 23 noyabr 2001-ci il tarixli, 24 may 2002-ci il tarixli, 3 dekabr 2002-ci il tarixli, 10 iyun 2005-ci il tarixli, 8 may 2009-cu il tarixli, . 30 iyun 2009-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunları ilə edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə.

Hicri-qəməri təqvimi və müsəlman ayları

Yerin təbii peyki olan Ayın Yer ətrafında 12 dəfə dövr etməsini 12 sinodik aya ilk dəfə bölən b.e.ə. 3000-2500-ci illərdə babillilər olub. Onların qəbul etdiyi bu təqvim Qəməri (Ay planetinin ərəbcə adı) adlanıb. Bu tərtibi Quran: "Həqiqətən Allah yanında ayların sayı 12-dir" ayəsilə təsdiq edir. Həmin təqvimə əsasən 1 il 354,3 gündür. Yəni Ay planetinin Yer ətrafında 12 dəfə dönməsi 354,3 gün ərzində baş verir. Yeri gəlmişkən, bir təzə ayla ikinci təzə ay arasındakı müddəti 29,5 gün müəyyənləşdirib, onu vaxt vahidi (bir ay) qəbul edən də babillilər olub.

Hicri-qəməri tarixi miladi tarixlə 638-ci ildə qəbul edilib. 622-ci ildə Peyğəmbərimiz (s) Məkkədən Mədinəyə hicrət etmişdir. Hicrət Səfər ayının 24-də başlanmış, Rəbiyül-əvvəl ayının 8-dək davam etmişdir. Rəbiyül-əvvəl 9-da Peyğəmbər (s) Mədinəyə daxil olmuşdur. Həmin gün - hicri-qəməri təqvimində ilin başlanğıcı olan 1 Məhərrəmdən 68 gün keçirdi. Müsəlman ərəblər 68 günü heçə sayaraq, müsəlman erasını Rəbiyül-əvvəl 9-dan deyil, Məhərrəmin 1-dən hesablamağa başladılar. Həmin il Məhərrəmin 1-i (miladi) 622-ci ilin 16 iyuluna, cümə gününə təsadüf edirdi

Hicri-qəməri təqvim 354,3671 günə bərabərdir. Ərəblər dəqiqliyə nail olmaq üçün hər 30 ildən 11-ni uzun (355 gün) il, 19-nu isə (354 gün) adi il kimi qəbul etmişlər. Bu zaman 30 illik sikl ərzində 0,01 günlük xəta alınır ki, bu da 3000 ildə 1 gün deməkdir.

Aylar:

1. Məhərrəm (30 gün) - müqəddəs ay hesab olunur. Ərəblər bu ayda müharibə etməzdilər. Kərbəla faciəsi ilə əlaqədar olaraq (əsasən şiələrdə) matəm ayı hesab olunur.

2. Səfər (29 gün) - "sarı ay" deməkdir.

3. Rəbiyül-əvvəl (30 gün) - "rəbi" yaz deməkdir. Ayın adı "yazın əvvəli" mənasına uyğun gəlir.

4. Rəbiyül-axir (29 gün) - "yazın axırı" kimi tərcümə edilir.

5. Cəmədiyül-əvvəl (30 gün) - "cəmədə" soyuq deməkdir.

6. Cəmədiyül-axir (29 gün) - "soyuqların sonu" mənasındadır.

7. Rəcəb (30 gün) - "ircəbun" sözüdür, "müharibədən, hücumdan özünü gözlə" anlamını ifadə edir.

8. Şəban (29 gün) - "təşəbbə" kəlməsindəndir, "getmək, dağılışmaq" deməkdir.

9. Ramazan (30 gün) - orucluq ayı. "Rəmzə" - "isti, od, atəş" mənasını bildirir.

10. Şəvval (29 gün) - "şələ" sözüdür, mənası "qaldır apar" deməkdir.

11. Zülqədə (30) - "evdə otur" mənasını ifadə edir.

12. Zilhiccə (29 və ya 30 gün) - "həcc ayı" mənasındadır.

Miladi təqvimindən hicri-qəməri təqviminə keçmək üçün: 1) Miladi təqviminin hər hansı ilindən 622 (Miladi təqvimilə həz. Peyğəmbərin Məkkədən Mədinəyə gəldiyi il) çıxılır; 2) Qalıq 32-yə bölünür; 3) Alınan qismət qalıqın üstünə cəmlənir. Hesablamalar zamanı qalan kəsirlər yarıdan azdırsa, nəzərə alınmır; yarıdan çoxdursa, ümumi rəqəmin üstünə bir vahid artırılır. Məsələn, Miladilə 2010-cu ilin Hicri-qəməri təqviminin hansı ilinə müvafiq olduğunu bilmək üçün :

1) $2010-622=1388$;

2) $1388:32=43$;

3) $1388+43=1431$.

Deməli, 2010-cu il Hicri-qəməri təqvimilə 1430-cu ilə uyğundur.

Hicri-qəməri təqvimindən Miladi təqviminə keçmək üçün: 1) Hər hansı müsəlman ili 33-ə bölünür; 2) Həmin müsəlman ilindən alınan qismət çıxılır; 3) Alınan qalıqın üstünə 622 əlavə olunur. Məsələn, Hicri-qəmər ilə 1430-cu ilin Miladi təqviminin hansı ilinə müvafiq olduğunu bilmək üçün:

1) $1431:30=43$;

2) $1431-43=1388$;

3) $1388+622=2010$.

Deməli, Hicri-qəməri təqviminə görə 1430-cu il, Miladi təqviminin 2010-cu ilinə uyğundur.

İslam dini bayramları

Ramazan bayramı

İslamın müqəddəs bayramları arasında orucluğu mühüm yer tutur. Bu bayramın tarixi müsəlman təqvimi ilə hicrinin 2-ci ilindən (miladi 623-cü il) başlanır.

Oruc ramazan ayında tutulduğu üçün ona "Ramazan orucu" da deyirlər.

İslamda ilin ayları arasında Ramazan ayı ən şəfaqətli və ən müqəddəs ay hesab edilir.

Onu məcazi mənada "on bir ayın sultanı" da adlandırırlar, çünki bu ayın gecələrindən birində müqəddəs kitabımız olan Qurani-Kərim nazil olub. Həmin gecə "qədir" və ya "əhya" gecəsi adlanır.

Qədir gecəsinin konkret olaraq hansı gün olduğu bilinmir. Bununla bağlı müxtəlif rəvayətlər var.

Amma ümumi fikir belədir ki, qədir gecəsi Ramazan ayının son on gecəsindən biridir, həm də tək günün gecəsidir.

İslamşünasların fikrincə, bu gecə Ramazan ayının 19, 21, 23, 25, 27-si gecələrindən biridir.

Qurani-Kərimdə "Qədir surəsi" vardır. Bu surədə qədir gecəsi haqqda belə yazılır: "Biz bu gecə həqiqətən qüdrət, əzəmət hədiyyə etmişik, bu gecə min aylardan da qüdrətlidir, mələklər aşağı enərək, Allahın əmrini gözləyirlər, bu gecə şəfaqın doğmasına qədər ələmdir, sübhüdür".

Orucluğu Ramazan ayında təzə ay çıxandan başlanır və 29-30 gün davam edir. Qurani-Kərimdə yazılır:

"Sübh açılınca, ağ sap qara sapdan fərqlənməyincəyə qədər yeyib-için, sonra gecəyə kimi orucunuzu tamamlayın".

Orucluğu vaxtı gündüz yemək, içmək, siqaret çəkmək olmaz.

Bunlardan yalnız uşaqlar, xəstələr, hamilə qadınlar, döyüşçülər, əsirlikdə olanlar və səyyahlar azad olunurlar.

Oruculu adam sürmə çəkməməli, ətirlənməməli, tütün, gül iyləməməli və orucu pozan digər hərəkətlərdən imtina etməlidir.

Orucluğu dövründə adam dünya ləzzətindən çəkinir, gündəlik fəaliyyətini davam etdirsə də, özünü Allaha ibadətə həsr edir, nəfsini təmiz saxlar və bu vaxt şeytan onun qəlbinə yol tapa bilmir.

Peyğəmbərimiz (s.ə.s) buyurur ki, Ramazan ayı gələndə cənnətin qapıları açılır, cəhənnəmin qapıları bağlanır, şeytanlar da zəncirdə olar.

Döyüşdə və ya əsirlikdə olduğuna görə oruc tutmayanlar sonra münasib bir vaxtda onun əvəzinə (qəzasını)tutmalı və ya fidiyə verməlidirlər.

Orucu qəsdən pozanlar isə onun əvəzinə tutmaqla yanaşı, tövbə etməli və kəffarəsini ödəməlidirlər.

Kəffarə isə 60 gün oruc tutmaq, yaxud 60 yoxsulu yedirtməkdir. 60 günlük kəffarə orucuna bir günlük qəza orucu da əlavə olunur.

Orucluğu başa çatdığı gün fitr bayramı adlanır. Həmin gün bütün müsəlmanlar bir- birlərini təbrik edir, vəfat edənlərin qəbirlərini ziyarət edir, ruhlarına dualar oxuyurlar.

Bayram günü hər kəs öz himayəsində olanlar üçün təqribən 3 kq buğda,yaxud xurma və ya kişmiş miqdarında kasıblar üçün fitrə zəkatı verməlidir.

Orucluğu insanlara öz iradələrini, dözümlülüyünü yoxlamaq imkanı verir, onları paklığa, xeyirxahlığa dəvət edir.

Orucluğu bayramı ölkəmizdə Milli Məclisin qəbul etdiyi 1992-ci il 27 oktyabr tarixli "Azərbaycan Respublikasının bayramları haqqında" Qanununa əsasən dövlət səviyyəsində qeyd olunmağa başladı.

Qurban bayramı

İslam dünyasının ən müqəddəs bayramlarından sayılan Qurban bayramı bütün müsəlman ölkələrində təmtəraqla qeyd olunur. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Milli Məclisin qəbul etdiyi 1992-ci il 27 oktyabr tarixli "Azərbaycan Respublikasının bayramları haqqında" Qanununa əsasən Qurban bayramı ölkəmizdə də dövlət səviyyəsində bayram edilir.

Üç səmavi dinin-yəhudilik, xristianlıq və İslamın hər üçündə mütəlif formada qurbanlıq mövcuddur. Lakin İslamda bu ayın xüsusi mahiyyət və əhəmiyyət kəsb edir. Onun əsasında Allaha sonsuz sevgi, Onun qüdrətinə dərin inam və iman işığı durur.

İnsanları halallığa, paklığa səsləyən Qurban bayramının çox maraqlı tarixi və şərtləri var. Allaha qəlbən yaxın və sadıq olduğunu sübut etmək istəyən İbrahim peyğəmbər oğlu İsmayılı qurban kəsməyə hazır idi. Lakin uca Allah bunu öz elçisinə rəva bilmədi və qurbanlıq üçün ona bir qoç göndərdi. Buna görə də Qurbanlıq

bayramında kəsilən qurbana "İsmayıl qurbanı" da deyirlər. İbrahimin qoca yaşında Allah ona bir oğlan uşağı, İsmayılı nəsb etmişdi. Çox sevdiyi balasını Allah yolunda qurban verməyə hazır olması peyğəmbərin Allah qarşısında imanının, səmimiyyətinin və mütiliyinin bariz sübutudur. Odur ki, din tarixində dərin iz salmış bu hadisə Allaha inamın, dərin etiqadın nümunəsidir. Bu hadisə onu göstərir ki, insanlar Allahı sonsuz imanla sevməli və öz sevgilərində bu cür səmimi olmalıdırlar. Çətin anlarda Allahı da yada salıb, yaxşı zamanlarda Onu unutmaq möminə yaraşan hərəkət deyil!

Bu rəvayətin başqa bir fəlsəfi-əxlaqi mənası ondan ibarətdir ki, İslam dinində insanın Allah yolunda qurban kəsilməsi qəbul olunmuş. İslama qədər bir çox dinlərdə insanları qurban vermə ayinlərinə rast gəlmək mümkündür. Məsələn, atəşpərəstlər insanı odda yandırirdilər. Onlar bu yolla guya Allaha yaxın olduqlarını göstərirdilər. Qədim Çində də insanları tanrılara qurban vermək adəti var idi. Bu ölkədə təbii fəlakətlərdən, daşqınlardan hifz olunmaq üçün uşaqları suya atırdılar.

İnsan Allahın yaratdığı ən şərəfli və ən üstün məxluqdur. Allah özünün yaratdığını özü yolunda qurban kəsilməsini qəbul etmir.

İsmayıl Qurbanında kəsilmə heyvanlarda bir sıra şərtlər vacib sayılır. Qurbanlıq kimi seçilən heyvan qoç, iribuynuzlu dana, yaxud da dəvə olmalıdır. Nəsil artımında diş heyvanların müstəsna rolu olduğuna görə qurbanlıq heyvanın erkək olması daha üstün tutulur. Qurbanlıq qoçun yaşına gəlinə, bu, ən azı altı aylıq heyvan olmalıdır. Lakin dana, yaxud dəvənin bir yaşı tamam olsa, daha yaxşıdır. İsmayıl Qurbanında kəsilmə heyvanın sağlam olması da vacib şərtədir. Əzalarında hər hansı nöqsanı olan, buynuzunun, yaxud qulağının biri olmayan, axtalanmış heyvanın qurban kəsilməsi İslamda məsləhət görülmür. Bu bayramın əsas mahiyyəti Allah yolunda kəsilmə qurbanlıq heyvanın ətinə Allahın imkansız bəndələri ilə bölüşmək, onları sevindirmək və ayinin də əsasında, oruculuqda olduğu kimi, xeyirxahlıq, paklıq və Allaha inam və sevgi durur.

Bəzən bir neçə adam bir heyvan alıb onu öz aralarında bölüşməklə, yaxud gedib bazardan ət alıb gətirməklə öz qurbanını kəsmiş hesab edirlər. Lakin İslam dininə görə bunlar qurbanlıq hesab olunmur. Əlbəttə, bir neçə nəfər yığıb bir dananı qurban kəsə bilərlər, bu şərtlə ki, hər bir şəxsə düşmüş ət payını ən azı üç hissəyə bölmək mümkün olsun. Bu hissələrdən biri onların öz ailəsinə sərf olunmalı, qalan hissələr isə fəqir-füqərəyə paylanmalıdır.

Qurbanlığın ən gözəl xüsusiyyətlərindən biri odur ki, burada din, məzhəb ayrı-seçkiliyinə yol verilmir. Bu bayramda istənilən dindən olan yetimin, kimsəsizin və yoxsulun haqqı var ki, varlığının imkanlarından bəhrələnsin, adi günlərdə yeyə bilmədiyi qurbanlıq ətindən dadsın. Qurbanlıq o deməkdir ki, insanlar Allahın xoşuna gələcək bir əməli icra edirlər.

Qurbanlığın şərtlərindən biri də budur ki, qurban kəsmək yalnız buna imkanı olan varlı adamların boynunda haqdır. İmkanı olmayan adama isə qurban kəsmək vacib deyil. Qurban kəsmək üçün borc pula heyvan almaq İslamda təqdir olunmur, çünki bu bayramın əsas mahiyyəti zənginlərlə imkansızların birliyi, qardaşlığıdır. Bu bayramda hamı sevinməlidir: varlılar-Allaha xoş gedən əməli icra etdikləri və kasıbları sevindirdiklərinə görə, kasıblar isə-dünya nemətindən əldə etdiklərinə və başqalarından gördükləri mərhəmətə və qayğıya görə.

Mövlud bayramı

Mövlud bayramı Mühəmməd peyğəmbərin doğum gününün qeyd olunmasıdır. Tarixçilərin bəzi-si Peyğəmbərin 571-ci il rəbiül-əvvəl ayının 12-də, bəziləri isə 17-də dünyaya göz açdığını yazırlar. Bu il miladi təqvimlə Mövlud günü may ayının 25-nə, yaxud 30-na təsadüf edir. Həmin günlərdə Peyğəmbərin anadan olmasının 1431-ci ildönümü bayram ediləcəkdir.

Peyğəmbər "tarixin gur işığında" doğulmuşdur, yəni bir çox tarixi şəxsiyyətlərdən fərqli olaraq Peyğəmbərin bütün həyat yolu təfəsilatı ilə öyrənilmişdir. Onun doğum tarixi ilə bağlı bir neçə günlük fərqi isə aradan qaldırmaq məqsədilə Türkiyə Diyanət Vəqfi 1989-cu ildən etibarən Peyğəmbərin doğumunu "Kutlu (Mübarək) Doğum həftəsi" altında bir həftə - rəbiül-əvvəl ayının 12-dən 17-dək bayram etməyi daha uyğun hesab etmiş və bu fikir digər müsəlman ölkələri tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Müsəlmanlar həmin həftəni dünyanın hər yerində bayram edirlər. Buna Mövlid, yaxud bizim Azərbaycanda olduğu kimi Mövlud bayramı deyirlər. Mövlid ərəbcədən tərcümədə "doğum yeri", yaxud "doğum vaxtı" deməkdir.

Ümumiyyətlə, islamda bəzi gecələr müqəddəs, qiymətli gecələr sayılır: Qədr gecəsi, Merac gecəsi, Mövlud gecəsi belə gecələrdəndir. Mövlud gecəsi Peyğəmbərin doğulduğuna səmimi-qəlbədən sevinələrin günahlarını Allah Peyğəmbərə görə bağışlar.

Əsrlər boyu Mövlud gecəsinin öz ənənələri təşəkkül tapmışdır. Bu gecə müsəlmanlar oyaq qalır, Quran oxuyur, sədəqə çıxarır, günahlarının bağışlanması üçün Allaha dualar edirlər, qəlblərə xoş bir duyğu, sevinc, arxayınlıq hakim kəsilir.

Lakin Mövlud gecəsinin fəlsəfəsi bununla bitmir. Burada məqsəd ondan ibarətdir ki, müsəlmanlar Mühəmməd peyğəmbərin keçdiyi həyat yoluna bir daha nəzər salsınlar, onun yüksək insani keyfiyyətlərindən, əxlaqi dəyərlərindən ibrət götürə bilsinlər.

Qurana görə, Peyğəmbər adi insandır (əl-Kəhf, 110), möminlərə şəfqətli və mərhəmətlidir (ət-Təubə, 128), yaxşı əməl sahiblərinə cənnətdən müjdə verən, pis əməl sahiblərini cəhənnəm əzabından xəbərdar edəndir (əl-Maidə, 19), möminlərə onların özlərindən daha yaxındır (əl-Əhzab, 6). Allah onu insanlar arasında seçmiş, özünə rəsul-elçi etmiş, doğru yolu göstərən sonuncu rəhbərlik kitabı Quranla aləmlərə rəhmət olaraq peyğəmbər göndərmişdir. Odur ki, Quranda buyrulur: "Səni de (ya Mühəmmədü) aləmlərə ancaq bir rəhmət olaraq göndərdik" (əl-Ənbiya, 107). Allah onu gözəl əxlaqına görə insanlara təqlid nümunəsi kimi vəsf edir: "Allahın Rəsulu Allaha, Qiyamət gününə ümid bəsləyənlər və Allahı çox zikr edənlər üçün gözəl nümunədir" (əl-Əhzab, 21). Peyğəmbərə iman gətirməklə, onun dediklərinə əməl etməklə, onu müqəddəs tutmaqla insan böyük savab qazanır, axirətdə yüksək dərəcələrə və əbədi səadətə nail olur.

Mövlud bayramı bütün bunları insanlara bir daha xatırladır, onları əməli salehliyə, xoşxasiyyətliliyə, gözəl əxlaqa çağırır.

www.scwra.gov.az

(Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin saytı)

Azərbaycanda dini abidələr

Məscidlər

Dini abidələr hər hansı bir bölgənin din tarixi, həmin ərazidə yaşayan insanların mənəvi aləmi haqqında müəyyən məlumat əldə etməkdə önəmli rol oynayır. Həmçinin, dini memarlıq abidələri insanların mənəviyyatına, əxlaqına, mədəniyyətinə, sosial həyatına da böyük təsir göstərir.

Ən çox yayılmış dini abidələrdən biri «Allahın evi» deyərək anılan məscidlərdir. Ümumiyyətlə, müsəlmanların cəm halda ibadət, vəz (dini məsələlər barədə danışaraq nəsihət etmək) və məşvərət mərkəzi hesab olunan məscidlərin sayı respublikamızda 1750-dən çoxdur. Bakıda isə 114 məscid vardır, bunlardan 64-ü fəaliyyət göstərməkdədir. Həmçinin hazırda ölkədə 40 kilsə, sinaqoq və digər ibadət yerləri, 500-dək pir və ziyarətgah fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə günümüzdə qədər salamat qalmış məscidlərin bəziləri haqqında qısa məlumatları təqdim edirik:

Təzəpir məscidi

Təzəpir məscidi Abşeron ərazisində yerləşən, nadir gözəlliyi ilə diqqəti cəlb edən, yaşı bir əsrdən çox olan ziyarətgah timsallı memarlıq abidəsidir. U abidə təkcə Azərbaycanın deyil, bütün Qafqazın dini mərkəzi hesab olunur. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi burada yerləşir. Buranın müqəddəsliyinə tapınan insanlar zaman-zaman bu yeri ziyarət ediblər.

Ziyarətgahın tarixi olduqca qədimlərə, XIV-XV əsrlərə gedib çıxır. Tədqiqatçılar təsdiq edirlər ki, məscidin dərin suxur qatları altında mövcud olan türbəsi, zəmanəsinin görkəmli alimi və övliyası Əbu Seyid Abdullaya məxsus olub. Ziyarətgahın yerləşdiyi məkan ötən əsrin ortalarına qədər "Xəlfədam" adı ilə tanınırdı. Hazırda isə bu yer Təzəpir məscidinin yerləşdiyi ərazidir. Zaman keçdikcə Əbu Seyid Abdullanın türbəsi dağıntılara məruz qalıb. Lakin pirin kəramətinə böyük etiqad göstərən insanlar onun tamamilə dağılmasına imkan verməyiblər.

Ziyarətgah zaman-zaman Bakı əsilzadələri tərəfindən təmir olunub. 1817-ci ildə sonuncu Bakı xanı Hüseynqulu xanın kürəkəni Qasım bəy məscidi əsaslı bərpa etdirib. İbadətgahın əsl tikintisi isə XX əsrin əvvəllərində başlayıb. Belə ki, məscidin əsaslı bərpasından təxminən 90 il sonra zəngin möminlərdən sayılan Nabat xanım Xocabəy qızı Aşurbəyli-Rzayeva birmərtəbəli məscid binasının yerində yeni ibadətgahın tikintisinə başlayır. Deyilənlərə görə, Seyid Yəhya Bakuvinin nəslindən olan bu qadın belə bir məscid tikdirməyi əhd edibmiş və əhdinə sadıq qalaraq, sonuncu zinət əşyasına qədər satıb binanın inşa etdirir. Türbə üzərində yeni məscid tikildiyinə görə xalq arasında bu günə qədər də bu tikili Təzəpir məscidi adlanır.

Məscid Nabat Aşurbəyli-Rzayevanın vəsaiti ilə Zivərbəy Əhmədboyovun layihəsi əsasında 23 iyul 1905-ci ildə tikilib

Ölkə prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə məsciddə aparılan əsaslı təmir-bərpa işlərindən sonra abidə daha da gözəlləşərək əsl memarlıq incisinə çevrilib. Məscidin ən cəlbedici yeniliyi onun interyeridir. Burada ümumi sahəsi 1400 kvadratmetr olan divarlarda və günbəz altında Azərbaycan nəqqaşlıq məktəbinin və Şərq ornamentinin nadir nümunələrindən istifadə olunub. Mehrab kaşı və mərmərdən yığılmış, günbəzin pəncərə konstruksiyaları təzələnərək şəbəkəli taxta pəncərələrlə əvəzlənib. Qeyd edək ki, günbəzə ağırlıq gətirən iki tonluq çilçıraq əvəzinə müasir texnologiyalı işıqlandırma sistemləri quraşdırılıb. Eyni zamanda, əsas zalda 52, qadınların ibadət etdiyi hissədə 5 divar çilçırağı asılıb.

Məscidin tamamlayıcı dekorativ elementlərinin üstü, minarələrin başı və kəmərbənd yazıları ən yüksək ayaqlı qızıl lövhələrdəndir. Günbəzin üstü isə Qızılqaya daşı ilə üzünmüş, burada dekorativ elementlərlə bərabər, yuxarı hissədə "La İlahə İlləllah" kəlməsi 6 dəfə təkrar olunub. Dekorativ oyma detallarının və yazılı kəlmələrin üzəri yüksək ayaqlı qızıl təbəqə ilə örtülüb. Günbəzin üstü isə hündürlüyü 1,6 metr olan daş sancaqla tamamlanıb.

Təzəpir məscid kompleksinin ərazisindəki birmərtəbəli yöndəmsiz tikililər sökülərək yerində Qafqaz Müsəlmanları İdarəsi üçün beşmərtəbəli inzibati bina inşa edilib.



Ümumi sahəsi 4100 kvadratmetr olan inzibati binada xidməti otaqlar, 50 yerlik kiçik konfrans zalı yerləşir. Birinci mərtəbədə sahəsi 340 kvadratmetr olan kitabxana var. Ərazidə 900 kvadratmetr sahəsi olan 250 yerlik müasir tipli konfrans zalı inşa edilib. Bu abidə özünün həcm-məkan memarlıq həllinə görə Abşeronun dini tikililəri arasında xüsusi yerlərdən birini tutur.

Bibiheybət məscidi

Burada şüəlikdə VII imam olan İmam Kazımın qızı Həzrəti Həkimə xanımın, imamın iki oğlan və bir qız nəvəsinin məzarı yerləşir. Bu tarixi dini-memarlıq abidəsi XIII əsrdə Şirvanşah II Fərruxzad ibn Axsitan tərəfindən inşa etdirilib. Məscidin divarında tarixi faktlar yazılan kitabə yerləşir. Bu kitabədə qeyd edilib ki, 1281-1282-ci illərdə tikilən məscidin memarı Mahmud ibn Səyiddir. Məşhur tarixçilər Bakıxanov, Beryozin, Dorn və Xanukov da bu kitabə haqqında yazıblar. VII İmam Museyi-Kazımın (ə) qızlarından Həzrəti Həkimə xanım Bibiheybətə, Həzrəti Məsumə xanım İranın Qum şəhərində, Həzrəti Rəhimə xanım Bakının Nardaran, Həzrəti Leyla xanım isə Bilgəh kəndində dəfn edilib. VII İmam Museyi-Kazım (ə) zəmanəsinin imamı olsa da çox kasıb olub. Hətta onun evində bir ədəd köhnə, yamaqlı çarşab olduğu üçün namaz vaxtı qızlar növbə gözləmək məcburiyyətində qalıblar. 1257-ci ildə dünyasını dəyişən Həzrəti Həkimə xanım heç vaxt ailə həyatı qurmayıb, bütün ömrünü qardaşı uşaqlarına həsr edib. Bu məscidin adını eşidəndə hamıya maraqlı gəlir ki, bura niyə məhz “Bibiheybət” adlanır. Düşmənlərinə xəbər çatmasın deyə, Hacı Bədir Həzrəti Həkimə xanımın əsl adını gizlədir, ona “bibisi” deyərək müraciət edir. Hacı Bədir “Hacı” sözünün 1-ci hərfi “hey” və “bədir” sözünün 1-ci hərfi “bə” adından istifadə edərək Həzrəti Həkimə xanıma “Bibiheybət”, yəni “Heybətin bibisi” deyərək müraciət edir. O, imamın nəvələrini və Həzrəti Həkimə xanıma bütün qalmaqal, dediqödu, təqib və zülmərdən qorumağı bacarır. Hacı bədir öz arzusu ilə xanımın məzarının ayaq tərəfində və hündürlük baxımından aşağı səviyyədə dəfn edilib. Bu, onun Həzrəti Həkimə xanıma olan hörmət və sayğısından irəli gəlir.



İmamzadələrin adları nə qədər gizli saxlanılsa da, sonradan bu sirr Bakı əhalisinə, Şirvan şahına aşkar olur. Həzrəti Həkimə xanıma tanıyan yaxın çevrəsi bütün olaraq onun ziyarətinə gəlir, biliyindən, mənəviyyatından bəhrələndirdilər. Həzrəti Həkimə xanımın türbəsini Quba xanı Fətəli xan da tez-tez ziyarət edərmiş. Bu ziyarətlərin birində dünyasını dəyişən Fətəli xan elə bu məzarlıqda öz arzusu ilə torpağa tapşırılıb. XIX əsrin ən görkəmli şəxsiyyətlərindən biri olan Xurşudbanu Natəvan da övladı olmadığı üçün ziyarətgaha gəlib və Allahdan övlad diləyib. Nəzir olaraq isə bu ziyarətgaha yol çəkəcəyini əhd edib. Oğlu dünyaya gələndən sonra öz əhdini yerinə yetirən Xurşudbanu Natəvan övladını qolları üstünə alıb çəkdiyi yolla ziyarətgaha gəlib. Bu xidmətilə Xan qızı Xurşudbanu Natəvan Azərbaycanın Yaxın Şərq və qonşu ölkələrlə ticarət və ziyarət yolunu xeyli asanlaşdırıb.

"Bibiheybət məscidi", Əli bəy Hüseynzadənin rəsmi 1934-cü ildə bu ziyarətgah dinamitlə partladılıb. Məscid və minarə yerlə-yeksan olunaraq üzərindən yol çəkilib. Lakin müstəqillikdən sonra Bibiheybət məscidi yenidən bərpa olunub. Məscidin bərpasına 1998-ci ildən başlanılıb. 2008-ci ilin iyulun 12-də yenidən qurulmuş Bibiheybət məscidinin açılışı oldu. Klassik şərq üslubunda tikilən əzəmətli Bibiheybət ziyarətgahının daxili bütünlüklə ağ marmərdən ibarətdir. Müqəddəs ayələr marmər divarlara gözəl xəttatlıq nümunələri ilə həkk olunub. Məscidin hündürlüyü 5 m-dir və bu ibadətqahda 3000 nəfər eyni vaxtda namaz qıla bilər. Həmin uşaqların da məzarı Həzrəti Həkimə xanımın məzarı ilə yanaşıdır. Bəzi rəvayətlərə görə, VII İmam Museyi-Kazımın (ə) oğlu İmam Rza (ə) Bağdad xəlifəsi Harun ər-Rəşidin oğlu xəlifə Məmun tərəfindən Xorasan şəhərində zəhərləndirilir. Bu hadisədən sonra, İmamın övladları müqəddəs Mədinə şəhərinə buraxılmır. Bu hadisədən sonra İmamın 3 nəvəsi ilə birgə Həzrəti Həkimə xanım İranın Ənzəli şəhərinə yollanır. Burada Baba Səəd adlı mömin bir şəxsin vasitəsilə Bakı limanına gəlir. Baba Səəd Bakını onlar üçün təhlükəsiz hesab edir və xanıma Hacı Bədir Heybət adlı varlı bir dostuna tapşırır. Hacı Bədir ədəbli, sadıq bir insan olduğundan, bütün ömrü boyu Həzrəti Həkimə xanıma xidmət edir. Həzrəti Həkimə xanımın vəfatından sonra bu yer pir kimi şöhrət qazanır.

Nardaran məscidi

Nardaran məscidi (və ya Rəhimə xanım məscidi) - Abşeronda Səfəvilər dövrünə aid möhtəşəm, 4 minarəli məscidi. XV əsr Şirvan memarlıq ənənələrinin XVII əsrdə də davam etdiyini göstərən abidələrdən biri Abşeron rayonunun Nardaran kəndində 1663-cü ildə tikilmiş məsciddir. Bina üzərindəki kitabədə abidənin memar Muradəli tərəfindən tikildiyi göstərilir. İstər quruluşca, istərsə texniki cəhətdən Nardaran məscidi XV əsr Şirvan məscidlərinə oxşayır. Burada xüsusən daşların incə zövqlə, xüsusi şəkildə yonulmasını qeyd etməliyik. Nardaran məscidi Şirvanşahlar saray kompleksi binalarının səviyyəsində duran yüksək keyfiyyətdə tikilmişdir.

Nardaran məscidinin quruluşunda orijinal cəhətlər də vardır. Məscidin əsas düzbucaqlı hissəsinə bitişik tikilmiş yeni bir hissə dəhliz vəzifəsini görür. Məscidə gələnlər burada ayaqqabılarını çıxartdıqdan sonra ibadət salonuna daxil olurlar.



Naxçıvan Came məscidi

Naxçıvan şəhərində memarlıq abidəsi. Memarlıq-konstruktiv quruluşuna görə məscid XVIII əsrə aid edilir. Giriş qapısının baş tərəfində kitabə qoyulmuşdur. Əvvəli dini mətnə ibarət olan gözəl nəstəliq xətti ilə ərəb və fars dillərində marmər lövhə (87x57 sm) üzərində həkk edilmiş kitabədə deyilir ki, bu Cəfəriyyə məscidi 1311-ci ildə (1894) naxçıvanlı mərhum Hacı Novruzun oğlu Xeyrül-Hac Məhəmməd Cəfər ağanın səyi ilə bərpa edilmişdir. Həmçinin, kitabədə Hacı Məhəmməd Cəfər ağanın məscidin məsrəflərini ödəməkdən və mücavirlərdən ötrü çay yuxarısında 2 dükan ayırdığı da qeyd olunmuşdur. "Çay yuxarısında" - deyərkən vaxtilə şimal-şərqdən axaraq, cənub-qərbdə Araza qovuşan və Naxçıvan şəhərinin ortasından keçən Bazar çayı nəzərdə tutulur. Bu çay 20-ci yüzilliyin 60-cı illərində Naxçıvan şəhərinin içərisindən axırdı. 60-cı illərdə çayın üstü beton plitələrlə örtüldü və görünməz oldu. Kitabədə məscidin memarı özünü "əgər məndən sonra məscidin memarını axtarsalar, səkkizinci imamdan sonrakı adla adlanıram"-deyə təqdim etmişdir. Məlumdur ki, şiiələrin səkkizinci imamı Rza, doqquzuncu imamı isə Məhəmməd Təqidir. Deməli məscidin memarının adı Məhəmməd Təqi imiş. Kitabə vasitəsilə başqa mənbələrdən məlum olmayan iki görkəmli sənətkarın adı elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Onlardan biri məscidin memarı Məhəmməd Təqi (həmçinin, o, kitabənin mətnini marmər lövhə üzərində yazmışdır), ikincisi isə kitabəni həkk edən Məhəmməd Salehdır. Məscidin ümumi sahəsi təqribən 1000 m²-dir. Bir minarəlidir. 1918-ci ildə ermənilər Naxçıvanda yerli əhaliyə qarşı soyqırım tətbiq edərkən top atəşi ilə minarəni zədələmişlər. Sonralar minarə bərpa olunmuşdur. Sovet hakimiyyəti illərində Naxçıvan şəhərində, ümumiyyətlə muxtar respublikada fəaliyyət göstərən yeganə məscid olmuşdur. 2007-ci ildə məsciddə əsaslı bərpa işləri aparılmışdır.



Şamaxı Cümə məscidi

Qədim Şamaxı şəhəri ərazisində yerləşən bu məscid, Azərbaycan Respublikasının ərazisindəki ən qədim məsciddir.

Memarlıq ənənələri və abidələri ilə məşhur olan Şamaxı zonası xüsusilə, Şamaxı şəhəri XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq təkrar baş vermiş zəlzələdən sonra çətin dövrünü yaşamağa başlamışdı. Demək olar ki, elə bu vaxtlar, yəni Azərbaycanda mədəniyyət və incəsənətin çiçəkləndiyi dövrlərdə (XII-XIII əsrlər) Şamaxı Cümə məscidinin konstruksiya və memarlıq qaydalarına toxunmadan onun plan strukturunda bərpa və tamamlama işləri aparılmışdır.

Tiflisdən gəlmiş geoloq Şahqulu Qacar ərəb yazılarına əsasən Cümə məscidinin əsasını müsəlman tarixi ilə 126-cı illə bağlamışdı. Beləliklə, demək olar ki, Şamaxı Cümə məscidi 743-cü ildə tikilmişdir və təkcə Cənubi Qafqazda deyil, həm də Yaxın Şərqdə, Dərbənddə inşa edilmiş məsciddən sonra (733-734) ən qədim məsciddir.

Qədim məscidin planı əldə olunmamışdır. Lakin rus knyazı rəssam Q.Qaqarın Azərbaycanın bir çox memarlıq abidələri kimi 1847-ci ildə Cümə məscidinin də şəklini çəkmişdi. Q.Qaqarın naturadan çəkdiyi şəkildə zəlzələdən sonra və eləcə də digər səbəblərdən Cümə məscidi üzərində aparılmış bərpa, yenidənqurma və bəzi bəzək elementlərinin dəyişdirilməsi ilə yanaşı hələ də onun qədim görünüşü bütün aydınlığı ilə özünü büruzə verir. Ona görə də Cümə məscidi miqyası və monumentallığı ilə islamın qədim, iri həcmli dini tikililəri

haqqında ümumi təsəvvür yaradır. Məscidin mərkəzi simmetrik kompozisiyasını konusvari tamamlayan günbəz xüsusi nəzərə çarpır. Daxili fəza həllinin 3 hissədən ibarət olmasını fasadda əks etdirən mərkəzi böyük və ona tabe edilən balaca yan günbəzlər ümumi hissənin rəngarəngliyini daha da canlandırır. Məscidin ümumi memarlığını daha da dinamik göstərmək üçün onun günbəzi üfüqi istiqamətlənmiş gövdəsinin əksinə qoyulur.

1859-cu ildə baş vermiş güclü zəlzələ nəticəsində inzibati-ticarət mərkəzi olan Şamaxı adi əyalət şəhərlərindən birinə çevrildi. Lakin şəhər və quberniya memarı Qasimbəy Hacıbababəyovun (1811-1877) düzgün layihələndirməsi əsasında Şamaxının əvvəlki məhəlli planı zəlzələdən sonra bərpa olunub saxlanıldı.

1902-ci ildə yenidən baş vermiş güclü zəlzələ zamanı Cümə məscidinə böyük ziyan dəymişdi. 1903-cü ilin oktyabrında cümə məscidinin ianə yolu ilə bərpa olunması üçün komitə yaradıldı. Komitə Cümə məscidinin layihə işlərini əslən şamaxılı olan mülki mühəndis Zivərbəy Əhmədbəyova həvalə etdi, ona uçulmuş cizgilərini saxlamaqla öz bünövrəsi üzərində məscidin lahiyələndirilməsi tapşırıldı. Tikinti işləri sürətlə aparıldı (Özülün mərkəzi və arxa divarı bərkidilib yan hissələrdə işlər davam olundu) lakin komitə ilə memar arasında əks fikirlər meydana çıxdı və nəticədə Zivərbəy Əhmədbəyov tikintini tərk etdi. Komitə məscidin layihə işlərinin davam olunmasını mülkü mühəndis İ.K.Ploşkoya təklif etdi. Ploşko öz variantını təklif etməklə yanaşı həm də Z.Əhmədbəyovun memarlıq variantını saxladı. 1909-cu ildə İ.K.Ploşkonun komitəyə təqdim etdiyi layihədə İslam memarlığının, dini tikililər obrazının şərhli ustalılıqla təəcəssüm etdirilirdi. Bu ciddi və simmetrik xarakterli həlledici kompozisiya statik qurğu deyildi. O çox planlı, rəngarəng, memarlıq dinamikası üzərində inşa olunurdu. Baş fasadın oxvari taçbəndlərlə sıralanmış üfüqi həcmi üzərində göyə ucalan və sonucunu stalaktitli geniş çardaqla qurtaran qamətli minarələr dominantlıq edir. Şaquli minarələr tarım dartılmış məftilə bənzəyir. Bu minarələrin memarlıq motivinin əla siluetindən biz Şirvanşahlar saray kompleksinin əks-sədasını görürük. Məscidin inşası maddi çətinliklər üzündən ləng getsə də, mərkəzi və yan günbəzlərdən başqa, bütün işlər tamamlandı. Məscidin daxili həcm məkanını bəzəyən günbəzaltı metal karkas Varşavada hazırlanmışdı. Azərbaycan memarlıq tarixində Cümə məscidinin böyük əhəmiyyəti vardır.



Gəncə Şah Abbas məscidi

Şah Abbas məscidi — 1606-cı ildə memar Şeyx Bahəddin Məhəmməd Amilin layihəsi əsasında inşa edilmişdir. Şah Abbas məscidi Cümə məscidi kimi də tanınır.

Şah Abbas (Cümə) məscidi XVII əsr Azərbaycan memarlığı üçün səciyyəvi olan qiymətli abidədir. Ümumi həcmi kub şəklində olan bu abidənin böyük diametrlili günbəzlə örtülməsi, ümumiyyətlə, həcm cəhətdən diqqəti cəlb edən quruluş yaradır. Burada binanın həcmi həllinə daha çox diqqət yetirilmiş, xaricə açılan portal-eyvanlar sadə, lakin dərin həcmli verilmişdir. Şah Abbas məscidinin ətrafında yerləşən mədrəsə hazırda dağılmışdır. Məscidin qarşısında qoşa minarə XVIII əsrin sonlarında inşa edilmişdir. Məşhur Azərbaycan şairi və tarixçisi Abbasqulu ağa Bakıxanov Şah Abbas məscidinin məşhur alim və memar Şeyx Baəddin tərəfindən tikildiyini məlumat verir.



Binanın tikintisində yumurta ağı ilə gil-əhəng qatışıqından və qırmızı kərpicdən istifadə edilib. 1776-cı ildə binaya əlavə olaraq qoşa minarə də tikilib. 1920-ci ildə rus bolşevikləri tərəfindən şəhərə və ətrafa atılan mərmilərin təsirindən minarələrin biri əyilmişdir. Həmin il Gəncə şəhər Xeyriyyə Cəmiyyəti tərəfindən bərpa işləri aparılsa da əyilmiş minarəni tam bərpa etmək mümkün olmur. Gəncə şəhəri Ş.İ.Xətai prospekti və Gəncə küçələrinin kəsişməsində yerləşən bina hazırda məscid kimi fəaliyyət göstərir.

Şəki Cümə məscidi

XVIII-XIX əsr abidəsi olan Cümə məscidinin tikintisində yerli inşaat materiallarından istifadə edilmişdir. Plan quruluşuna



görə tağlı, sütunlu salondan ibarət olub, daş və ağaclarla bölmələrə ayrılaraq binadakı bu böyük aşırımı örtməyə imkan vermişdir.

Alçaq yaşayış evlərinin və yaşıllıqların fonunda özünün hündürlüyü ilə seçilən minarə məscidin kompozisiyasında mühüm yer tutur. 28,5 metr hündürlüyündə olan minarə məscid binasından bir neçə metr aralı, ayrıca dayanan tikilidir. Yuxarıya doğru nazıqlaşan minarə kərpic hörgürlə, relyefli naxışlarla bəzədilmişdir. Minarəni tamamlayan şərəfə hissəsi çox məharətlə işlənmişdir.

Məscidin iç məkanı sadə həll olunmuşdur. Buradan ibadət yeri, hücrələrindən isə mədrəsə kimi istifadə olunur. “n” şəklində olan məscid kompleksi ikimərtəbəlidir. Baş fasad kərpic naxışlarla işlənmişdir.

Pirlər və ziyarətgahlar

Azərbaycan torpağı daim Əhli-Beyt (ə) ailəsinin sığınacaq yerlərindən biri olub. Buna misal olaraq Bakıda Bibi heybət, Bakının Nardaran kəndində Rəhimə xanım ziyarətgahı, Bülbülə kəndindəki İmamzadə, Bakının Bilgəh kəndindəki Leyla xanım ziyarətgahı və başqa ziyarətgahları qeyd etmək olar.

Bu məkanlarda İmam (ə) övladları dəfn olunub və hər zaman xalqımız tərəfindən böyük ehtiramla ziyarət olunur. Belə ziyarətgahlar ölkəmizin müxtəlif bölgələrində də mövcuddur. Onlardan Gəncə, Bərdə İmamzadəsini və s, nümunə göstərmək olar.

Əshabi-Kəhf

Naxçıvan şəhərindən təqribən 12 km aralı, İlandağ ilə Nəhəcir dağı arasındakı təbii mağarada ziyarətgah olan Əshabi-kəhf ərəb dilində "mağara adamları" deməkdir. Eyniadlı yerin Kiçik Asiya və ya Fələstin ərazisində olması haqqında qədim dini ədəbiyyatlarda, o cümlədən Quranda məlumat var. Quranın "Kəhf" ("Mağara") surəsində əksini tapmış əfsanəyə görə isə, Allaha inanan gənclər təqiblərdən yaxa qurtarmaq üçün bir itlə birlikdə mağarada gizlənməmişdilər. Allah onları yatırtmış, bir neçə yüz ildən sonra oyatmış, lakin gənclər özlərinə yad dünyanı görüb, yenidən əbədi yuxuya getmişlər. Naxçıvan ərazisində yayılmış əfsanə də təqribən eyni məzmunludur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin tapşırığı və himayəsi ilə Əshabi-kəhfdə abadlıq-bərpa işləri aparılmış, zəvvarlar üçün şərait yaradılmış, 13 km məsafədə rahat yol salınmış, məscid tikilmiş, kitabə qoyulmuşdur.



Mirmövsüm ağa ziyarətgahı

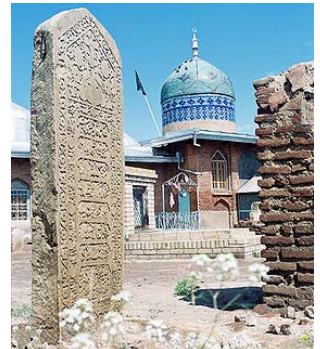
Xalqımızın ümid, pənah yeri olan Mirmövsüm ağa ziyarətgahı Bakı şəhərinin Şüvəlan qəsəbəsində yerləşir. Bu müqəddəs şəxsin əsl adı və soyadı Mirböyük Ağa Mirabotalıb oğlu Mirmövsümzadədir. Atası Mirabotalıbın soy-kökü VII imam Museyi-Kazıma (ə) bağlanır. Ulu babaları Kərbəlada doğulmuşdur. XIX əsrin axırlarında Mirabotalıb ağa Azərbaycana köçür. Ağanın 3 oğlu və 3 qızı olub. Oğullarından Mirmövsüm ağa 1883-cü ildə İçərişəhərdə anadan olmuşdur. Mirmövsüm ağa sirli, kəramətli, bəsirət gözlü müqəddəs imam-peyğəmbər övladı idi. Ağanın sağlığında neçə-neçə insanlar onu ziyarət edər, onun nurlu simasından özlərinə ilahi pay alar, şərlərdən uzaq olurdular. Ağa xəstə olduğu üçün bacısı Qönçə-Səkinə xanım ailə həyatı qurmamış, ömrü boyu qardaşına xidmət etmişdir. Məhz bacısının vəfatına dözə bilməyən Mirmövsüm ağa da az müddətdən sonra - 1950-ci ildə haqq dünyasına qovuşmuşdur. İndi möhtəşəm ziyarətgahlardan olan Mirmövsüm ağa ziyarətgahı zəvvarların pənah apardığı ən müqəddəs yerlərdən biridir.



Gəncə imamzadəsi

İmamzadə, yaxud Göy imam türbəsi VIII əsrə aid tarixi abidədir. Gəncə şəhərinin ən maraqlı memarlıq abidələrindən biri xalq arasında Göy günbəz və Göy məscid (Göy İmam) kimi tanınan İmamzadə kompleksidir. Abidənin xalq arasında bu cür adlandırılması kompleksə daxil olan binalar içərisində əsas yer tutan türbə binasının günbəzinin göy kaşı örtüyü ilə əlaqədardır. Kompleksin özəyini təşkil edən həmin tikili əsas bina olmaqla bərabər, onun ən qədim hissəsidir. Hazırda aşağı kub hissədən və hündür boyun üstündə yüksələn günbəzdən ibarət olan bu bina, şübhəsiz ki, vaxtilə daha böyük ərazini əhatə etmişdir. Türbə sonralar (ehtimal ki, XVII əsrdə) bir ziyarətgah şəklini almış və onun ətrafında dini mahiyyət daşıyan binalar inşa edilmişdir.

İmamzadə türbəsində şiə müsəlmanların 5-ci imamı Məhəmməd Bağırın oğlu



İbrahim dəfn olunub. Bu faktı məqbərənin günbəzinin daxili səthindəki yazılar da təsdiq edir: "Bu şərəfli cənnət bağçası babasının hicrətindən 120 il sonra vəfat etmiş İmam Məhəmməd Bağır oğlu – ona salam olsun – Mövlənə İbrahimin türbəsidir". Hicri tarixi ilə 120-ci il milad təqviminin 740-741-ci illərinə uyğundur.

İmamzadə Azərbaycan ərazisindəki müqəddəs ziyarətgahlardan biridir. Xüsusən aşura mərasimləri zamanı bura on minlərlə müsəlman toplaşır.

Son iki əsrdə İmamzadədə bərpa işləri 1878-79-cu illərdə polkovnik İsrafil bəy Yedigərdənin və 1993-cü ildə Hacı Vəqif Vəliyevin xeyriyyəçilik təşəbbüsləri ilə aparılmışdır.

Türbənin XIV əsrin sonu - XV əsrin əvvəllərində, kompleksin isə XVII əsrdə inşa edildiyi ehtimal olunur. Kərpicdən tikilmiş türbənin hündürlüyü 12 m-dir, məhrabı yoxdur. Günbəzin xarici səthi kaşılı kərpiclə örtülmüşdür.

Gəncə xüsusən yerli əhali tərəfindən İmam Hüseyn şəhəri də adlandırılır. Bu ifadənin «İmamzadə» türbəsi ilə əlaqədar olduğu bildirilir.

Bərdə imamzadəsi

Bərdə şəhərində yerləşən İmamzadədə - bu qədim ziyarətgahda İmam Cəfəri Sadiqin (ə) qız nəvəsi Şahzadə İsmayilin qəbri yerləşir. O dövrlərdə Əbbasi xəlifələrinin Əhli-Beyt (ə) ailəsinə etdiyi zülmərin əlindən hicrət edən Şahzadə İsmayil daim Əhli-Beyt (ə) aşiqi olan Azərbaycan torpağına sığınır. Azərbaycanın qədim şəhərlərindən biri olan Bərdə Şahzadə İsmayilin məskunlaşdığı yer olur. O ömrünün sonuna kimi bu torpaqda yaşayıb dünyasını dəyişir. Hazırda da bura xalqımızın daim ziyarət etdiyi yerlərdən biridir.



XII əsrdə İbrahim adlı tacir xalqın bir qəbri ziyarət etdiyini görür. Maraqlananda ona bildirirlər ki burada İmam Cəfəri Sadiqin (ə) qız nəvəsi Şahzadə İsmayil dəfn olunub. Tacir öz hesabına qəbrin üstündə çay daşlarından günbəzli ziyarətgah tikdirir. Ensiklopediya da bu ziyarətgah "Tacir İbrahim" adı ilə qeyd olunub.

1868-ci ildə İmamzadə türbəsinin 4 minarəsi Memar Kərbəlayi Səfixan Qarabaği tərəfindən bərpa olunub.

Xızır-zində baba ziyarətgahı

Bu ziyarətgah Siyəzən rayonu yaxınlığındakı uca bir dağın başında yerləşir. Bu dağ 124 min peyğəmbərlərimizdən biri - əbədiyaşar Xızır-zində babanın qədəmgahıdır. Bir gün Xızır-zində baba, özündən kiçik qardaşları - Xızır İlyası və Xızır Nəbini yanına çağıraraq deyib: düşün aşağı dənizdən su gətirin, dəstəməz alıb, günorta namazına hazırlaşım. İki qardaş dağdan aşağı düşürlər, lakin suyu gətirib çıxarmırlar. Rəvayətə görə, həmin deyilən yerdə dənizin içərisində qardaşlar daşa dönüblər. Bu hadisədən sonra bütün ətraf rayonlardan, kəndlərdən Xızır-zində babaya ziyarətə gəlirlər. Ürəyində arzu-niyyət tutanlar bu ziyarətgahdan naümid qayıtmayıblar.



Babadağ ziyarətgahı



Həzrəti Babadağ ziyarətgahı uca bir zirvə olub, hündürlüyü 3629 metrdir. Bu dağın şimal hissəsi Quba zonasına, cənub hissəsi isə İsmayilli zonasına düşür. Hər il yay mövsümündə camaat bura ziyarətə gəlir. Həzrəti Babadağ ziyarətgahına zəvvarların gəlməsi iyul ayından başlayaraq avqust ayının axırlarına kimi davam edir. Bəzi araşdırmalarda deyilənlərə görə, Həzrəti baba Məhəmməd peyğəmbər (s.ə.) dövründə anadan olub. Atası Qərani kişi övladının olmamasından peyğəmbərin (s.ə.) yanına gəlib şikayət eləyir. Peyğəmbər (s.ə.) ona xeyir-dua verir ki, get evlən, ikinci arvadından bir oğlun olacaq. Adını Məhəmməd qoyarsan. Ancaq Baba çağırırsınız.

Deyilənlərə görə, Həzrəti Baba gənc yaşlarında bir gün yuxuda görür ki, ağsaqqal nurani qoca ona deyir ki, sənün yerin Şamaxı rayonundan xeyli aralıda olan uca və qarlı dağın başıdır. Səhəri gün Həzrəti Baba sübh tezdən durub anasına və

analığına deyir ki, yığışın, getməliyik. Onlar uzun müddət getdikdən sonra Həzrəti Baba ögey anasına deyib ki, anacan, sən bu dağın ətəyində qal, mən anamla dağa çıxım, sağ qalsam gəlib səni də apararam. Babanın bu sözündən inciyən ana ona deyir ki, demək sən burada ögeyliyi bildirdin?

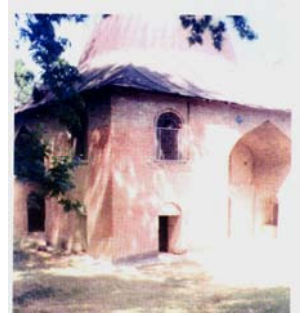
-Xeyr, anacan, mən bəlkə geri qayıda bilmədim. Allah yolunda şəhid oldum, bir vaxt olar ki, bu dağlara ziyarətə gələnlər bizə bir dəfə baş çəksələr, səni iki dəfə ziyarət etmiş olarlar. Bundan sonra Həzrəti Baba anası ilə ensiz cığırlarla qarlı dağa qalxmışdır. Dağın ortasına çatanda onlar balaca bir çuxurda büllur kimi şəffaf su görüb ondan doyunca içirlər.

Həzrəti Baba dağın üstündə əkin əkirmiş. Buğda əvəzinə boranıya bənzər tərəvəz məhsulu yetişibmiş. Həzrəti Baba hirsənib bitkini yerə çırpıb. Bu zaman boranın içindən sarı buğdalar tökülüb. Həzrəti Baba Allahdan bağışlanmasını diləyib. Elə bu anda dağın Qıbləyə olan hissəsindən səda gəlib: "Ya Həzrəti Baba, sənin günahından keçildi, indi ömrün başa çatıb". Həzrəti Baba həmin anda səs gələn - Qıblə tərəfdən qeyb olub. Anası oğlunun qeyb olduğunu bilib Allaha yalvarır ki, mənim də canımı al, balama qovuşdur. Anası da dünyasını burada dəyişib. Xeyli vaxtdan sonra ögey ananın qulağına Həzrəti Babanın haqqa qovuşması ilə bağlı səmadan bir səs gəlib. Ögey ananın da ömrü burada başa çatıb. Onun məzarı "Qurbangah" deyilən yerdə yerləşir. Həmin məqbərə 2001-ci ildə inşa olunmuşdur. Əsrlər keçməsinə baxmayaraq, inamlı və mömin insanlar, Həzrəti Babanı müqəddəs bir övliya kimi ziyarət edirlər.

Şeyx Cüneyd piri

Ərdəbil hakimi Şeyx Cüneyd və onun oğlu «qızılbaş» hərəkatının banisi Şeyx Heydərin hakimiyyəti dövründə Ərdəbilin tərkibinə Cənubi Azərbaycanın bütün şərq bölgəsi, Talış ərazisi, Qaradağ və Muğan düzünün bir hissəsi daxil idi.

Müstəqil Səfəvi dövlətini yaratmaq istəyən Şeyx Cüneyd Şirvanşah I Xəlilullahı məğlub olaraq 1460-cı ildə vəfat etmişdir. Onun məzarı Qusar rayonunun Həzrə kəndində yerləşən pirdədir. Kəndin adı böyük ehtimalla Şeyx Cüneydin «Həzrət» ləqəbi ilə bağlı meydana gəlmişdir. Ərdəbil hakimi Sultan Şeyx Cüneyd Səfəvinin türbəsi (h. 951 / m. 1544-1545-ci ildə) I Şah Təhmasibin əmri ilə onun vəziri Xacə Fəxrəddin Əhməd Fərəhani oğlu Xacə Ziyaəddin Nizamül-Mülkün oğlu Ağa Məhəmməd tikdirmişdir. Düzbucaqlı plana malik türbə bişmiş kərpicdən inşa edilmişdir. Şeyx Cüneydin məzarı üstündə çərçivə içərisinə alınmış bərk ağacdən düzəldilmiş sənduqə vardır. Türbənin üzəri böyük günbəzlə örtülmüşdür. Türbənin qərb qapısında yeddi sətirik ərəb dilində nəsx xətti ilə yazılmış kitabə mövcuddur.



Soltan Baba piri

Bu abidə Dəvəçi rayonunun Uqah kəndindədir. Vaxtilə bu tikilinin çəkilmiş fotosəkilindən məlum olmuşdur ki, əvvəllər, qeyd olunan pirin qapısının üzərində ərəbcə süls xətti ilə kitabə olmuşdur. Kitabədən burada sufiliyi təbliğ edən cəmiyyətin şeyxi Əbu Bəkrin məqbərəsi yerləşdiyi bilinmişdir. Oradakı türbə Sultan Fərruxzad ibn Axsitanın zamanında Nasirin oğlu Nəcəf Məhəmməd tərəfindən (h. 594/, m. 1197-1198) inşa etdirilmişdir.

Seyid Əhməd piri

Seyid Əhməd piri Lənkəran-Astara şose yolunun sağ tərəfində yerləşən meşəlikdəki Maşxan kəndinin qəbiristanlığındadır. Məqbərə Sultan Əhməd ibn Kərimə (h. 876 / m. 1471-1472) məxsusdur. «Maşxan» sözünün «biz şeyxlər» mənasında işləndiyi üçün kəndin adının buradakı şeyxlərlə əlaqədar meydana gəldiyi güman edilir.

Babadilim piri

Quba şəhərinin Hapıt kəndində olan bu zaviyə binasının üzərindəki mövcud kitabələrdən bəlli olmuşdur ki, burada Şeyx Kamil, Şeyxzadə, Şeyx Mir Hacı, Şeyx Səid, Şeyx Cami, Şeyx Tahir, Şeyx Camal, Şeyx Rəhim, Şeyx Ağa, Mir Məhəmməd, Şeyx Şirzad, Şeyx Arif Nurunun oğlu ibn Məhəmməd, Fətəlixan, ustadları Cəfərvə şamaxılı Haşim fəaliyyət göstərmişlər. Sufilik mərkəzi kimi fəaliyyət göstərən zaviyənin X-XI əsrlərdə inşa edildiyi ehtimal olunur.

Əlibaba piri

Bakının 50 km-də, Xəzərin şərq sahilində, Türkan qəsəbəsindəki köhnə qəbiristanlıqda yerləşir. Türbədəki qəbirin kitabəsində mərhumun adı pozulduğuna baxmayaraq, əhali arasında burada xalq yolunda şəhid düşmüş Əlibaba adlı şəxsin dəfn olunduğu söylenebilir. Qəbri ziyarətəgaha çevrilmiş bu insanın XIII əsrdə yaşadığı güman edilir.

Qara paltar piri

Buzovna qəsəbəsinin Nazranlı məhəlləsindəki Qara paltar piri nəsrani Bəhrəm Səməvərzinin adı ilə bağlıdır. O, hicri təqvimilə (h. 706 / , m. 1306) vəfat etmişdir. Buna bənzər abidələr Abşeronun Yeni Suraxanı və Şağan kəndlərində də var. Şağan kəndində yerləşən türbə Bulqaq (Əbul-həqq) bin Bulqərəra məxsusdur. O, hicri təqvimilə (h. 720 / , m. 1320-1321) vəfat etmişdir. Suraxanıdakı türbənin bəzi yazıları köhnələrək silindiyindən bu qəbirin hicri təqvimilə 803-cü ildə vəfat etmiş Gərşivəzin oğluna aid olduğu haqda məhdud məlumat bilinməkdədir. Həmin abidələrin xaçpərəst xristianlara məxsus olduğu ehtimal edilir. Şağan türbəsinin içərisindəki daşlar görünməsin deyə, tikilinin qapısı daşla hörülmüşdür. Buzovnadakı türbənin içərisindəki xaçlar isə suvaqla örtülmüşdür. Adı çəkilən abidələr tarixi yöndən böyük əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, Alban xaçı Qafqazda ən qədim hesab olunur.

Xanağa piri

Naxçıvanın Ordubad şəhərinin Xanağa kəndindədir. Pir binasının divarındakı kitabələrdən burada Seyyid Həmid oğlu Seyyid Tahirin (h. 707 / , m. 1307-1308) və Şeyx Nuruəddinin oğlu Şeyx İslamın (h. 1010 / , m. 1601-1602) qəbirlərinin olduğu bilinir. Tədqiqatlar nəticəsində pirin yerində daha öncə xanəgahın (şeyxlərin, dərvişlərin ibadət etdikləri yer) yerləşdiyini zənn edilir. Kəndin adının da məhz xanəgahlarla əlaqədar meydana gəldiyi güman edilir.

Düylün piri

Üzərində yazılı kitabəsi olmadığı üçün Ordubadın Düylün kəndindəki pirin tarixi və burada dəfn olunanın kimliyi barədə dəqiq məlumat əldə etmək mümkün deyil. Lakin onun sufi təriqətlərindən olduğu və XIV əsrdən əvvəl fəaliyyətə başladığı ehtimal edilir.

Seyid Camaləddin piri

Lənkəran-Astara şose yolunun üstündə Pensar (Butasar) kəndi qəbiristanlığında yerləşən pir, Şeyx Səfi Ərdəbilinin ustadı Tacəddin İbrahimin (Şeyx Zahidin) mürşidi Eynəzzaman Camaləddin Gilinin adı ilə bağlıdır. Butəsər mahalının Malvan kəndindən olan Seyid Camaləddin ömrünün çox hissəsini Astarada yaşayıb, sufizmi təbliğ etmişdir.

Babagil piri

Vaxtilə Gilandan Astaraya gələrək, Asnaqaran (Dəmirçilər) kəndində məskunlaşmış Sultan babanın adı ilə bağlıdır. Onun ləqəblərindən biri talışca «Asnaqaran», farsca «Ahəngəran» olmuşdur. «Babagil» sözünün mənası isə yerli əhəlinin dediyinə görə, «Gilanlı baba» deməkdir. Sufi şeyxinin əsl adı bəlli deyil. Onun XI əsrdə yaşadığı ehtimal edilir.

Aza piri

Pir Ordubadın Aza kəndində yerləşir. Pirin tədqiqi vaxtilə burada mövcud olmuş, XI - XII əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqdə məşhur olan Aza şəhərinin yerinin təsbit edilməsində mühüm rol oynamışdır. Orta əsrlərdə bu şəhər sənətkarlıq, ticarət, Üzümçülük və şərabçılığı ilə məşhur idi. Adı çəkilən şəhərin monqol hücumları zamanı tənəzzül etdiyi güman edilir. Aza pirində qəbri ziyarətəgaha çevrilmiş Mövlana Şəmsəddin Məhəmməd dəfn edilmişdir (h. 892 / , m. 1487). Pirin ətrafında qoyun formasında üç qəbirüstü daş mövcuddur. Bunlardan ikisinin kitabəsi yoxdur. Üçüncü kitabədən isə buradakı məzarın Səfər adlı şəxsə aid olduğu bilinir.

Diribaba piri

Adı çəkilən pir Mərzə ərazisindəki bir qayalıqdakı mağaranın içindədir. Diribaba Şirvanşah Şeyx İbrahimin müridi olmuş və şeyx kimi fəaliyyət göstərmişdir. Rəvayətə görə, Diribaba Seyyid İbrahimin tövsiyəsilə daim dizi üstə oturub, Allaha dua etdiyindən, onu ziyarət edənlərin təsəvvüründə belə qalmış və bununla əlaqədar olaraq pir «Diribaba» adlandırılmışdır.

Həzrəti Şeyx Mənsur piri

Qəbələnin Həzrə kəndində yerləşir. Buradakı abidələr XIV - XVI əsrlərə aiddir, Şeyx Mənsur Şirvanşah I Şeyx İbrahimin dövründə (1382-1417) yaşamışdır, Həzrə türbələrinin tədqiqi nəticəsində bu abidələrin Şirvan-Abşeron memarlığı məktəbinə aid Şamaxı ustalarının inşası olduğu aşkar edilmişdir.

Dədəgünəş piri

Şamaxının Dədəgünəş kəndinin meşəliyində yerləşir. Yerli əhali buradakı məqbərəni «Piri Sultan Dədəgünəş» adlandırmışlar. «Dədəgünəş» XII əsrdə yaşamış alim, təbib və filosof Kafiəddin Ömər ibn Osmanın ləqəbidir. Rəvayətə görə, Dədəgünəş kəndinin yaxınlığındakı Məlhəm kəndində vaxtilə müalicəvi xüsusiyyətlərə malik kükürlü su və palçıq yataqları olmuşdur. Dədəgünəş insanları bu məlhəmlər vasitəsilə müalicə etdiyindən, ona «yerin və göyün günəşi» deyilmişdir.

Ağbil piri

Qubanın Ağbil kəndindəki qəbiristandır. Şirvanşah II Xəlilullah vaxtında yaşamış Şeyx Məzyəd, Şeyx Bayazidin, sufi Rəfiəddin və şəhid Şah Muradın burada dini fəaliyyət göstərdikləri kitabələrdən aydın olmuşdur. «Şeyx Məzyəd» türbəsi Sultan oğlu Sultan Xəlilullahın vaxtında sufi Rəfiəddinin oğlu Şeyx Məzyəd qəbiri üzərində (h. 940 / m. 1533-1534) inşa edilmişdir.

Sofi Həmid piri

«Sofi Həmid piri» abidələr kompleksi Şirvan şəhəri ərazisindədir. Buradakı türbənin XIV əsrdən əvvəl tikildiyi ehtimal edilir. Türbə qarşısında Sofi Həmidin bir neçə müridinin abidələri də mövcuddur. Sofi Həmidin Bektaşiyə təriqətinin qollarından birinin şeyxi olduğu güman edilir.

Şeyx Baba piri

Qəbələ şəhərinin Həməzəli kəndindədir. Pirdəki məqbərə Seyyid Şeyx Məhəmmədə aiddir. Şeyxin vəfatı və piri inşası tarixi haqqında dəqiq məlumat yoxdur. Türbənin ətrafında XV - XVI əsrə aid sənəduqə formalı xatirə abidələri vardır. Məqbərə dini, sosial-iqtisadi, siyasi mərkəz kimi XIV əsrin əvvəllərindən başlayaraq fəaliyyət göstərmişdir.

Babaratma piri

Şəki şəhəri Babaratma kəndindəki eyniadlı pir kompleksinə məqbərə, məscidlər və qəbiristanlıq daxildir. Məscid-türbə binasının kitabəsindən alınan məlumatlara görə, buradakı qəbir Seyyid Hacı Ağa Məhəmmədir (h. 1005 / m. 1596-1597). Onun ulu babalarından birinin adı Seyyid Şeyx Dədə Mürsəl Şeyx Babarta idi. «Babarta» «Baba ribat» sözünün təhrif olunmuş şəklidir. Mənası «xanəgah şeyxi» deməkdir.

Şeyx Yusif piri

Yevlaxın Ərəbbəsrə kəndində yerləşən pirdə Mövlana Yusif Əfəndi ibn Məhəmməd ibn Yusif əl-Bəsrəi (h.1324/ m. 1906) dəfn edilmişdir. Şeyx Yusif Hacı Şeyx Yusif padar Hacı Əli Babanın müridi, o da dərviş Evliya Həvinin müridi, o da Hacı İsmayıl Siracəddin Şirvaninin müridi olmuşdur. Şeyx İsmayıl, həmçinin, XIX əsrdə Dağıstanda Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı çevrilmiş xalq hərəkatına başçılıq etmiş Şeyx Şamilin də mürsədi olmuşdur.

Piri Mərdəkan

Şamaxının cənubi-şərqindəki Göylər kəndində, qədim Şamaxı-Cavad-Ərdəbil yolu üzərində xalq arasında «Piri Mərdəkan» adı ilə tanınan dini abidə kompleksi vardır. Buradakı Şeyx Tair Tac əl-Hüda Mədakani ibn Əlinin dəfn olunduğu türbə (h. 600 / m. 1203-1204) Şirvanşah III Mənuçöhrün oğlu Fərruxzadın əmri ilə inşa edilmişdir. Bir müddətdən sonra şeyxin və türbənin adı təhrif olunaraq «Mədakani» sözü «Mərdəkan» şəklinə salınmışdır. «Mədək» Cənubi Azərbaycanda, Həsənəbadın 27 km cənub-şərqində yer adıdır. «Anı» isə məkan şəkilsidir.

Qədim Azərbaycanın sənət və tarix elmi baxımından çox dəyərli olan bu memarlıq nümunələrinin inşa edildiyi vaxtdan bizi əsrlər ayırsa da, həmin abidələrdə həkk edilmiş dini və mənəvi dəyərlərimiz əks etdirilərək bizim dövrə qədər qorunub saxlanılmışdır. Dini abidələr yuxarıda qeyd edilmiş bir sıra xüsusiyyətlərlə yanaşı, eyni zamanda, keçmişimiz barədə misilsiz informasiya mənbəyi rolunu daşıyaraq, gələcək nəsillərə ötürülməsinə xidmət edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. 25 cildə, "Azərbaycan" cildi. Bakı, 2007.

Abdullayev Kamal. Azərbaycanda müqəddəs ziyarətgahlar. Bakı, "Çinar-Çap", 2007.

Naxçıvan abidələri ensiklopediyası. Naxçıvan, 2008.

Həmidov Habil. Azərbaycanda dini tolerantlıq. "Azərbaycan" qəzeti.- 2008.- 27 noyabr.- №266.-S.4

İslamzadə Xalidə. Məscidlər və pirlər. "Dövlət və din" jurnalı.-2009.-№4.-S.191-198.

Zamin Məmmədov. Hüquqi dövlət və din. "Dövlət və Din" jurnalı.-2009.-№5.-S.52-57

İnternet resursları

www.president.az

www.preslib.az

www.e-qanun.az

www.azertag.com

www.scwra.gov.az

<http://az.wikipedia.org/> Açıq ensiklopediya, "Azərbaycan məscidləri" kateqoriyasındakı məqalələr.